

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
КИЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ТЕХНОЛОГІЙ ТА
ДИЗАЙНУ

Факультет економіки та управління

Кафедра приватного та публічного права

На правах рукопису

Кваліфікаційна робота

на тему:

**«РОЛЬ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА У ФОРМУВАННІ
ПОЛІТИЧНИХ РІШЕНЬ»**

Виконала: студентка групи БППК - 22
спеціальності 052 «Політологія»
Чернецька Тетяна Львівна

Науковий керівник: **Шаповалова А.М.,**
к. політ. наук, доцент

Рецензент: **Підлубний С. А.,**
к. політ. наук, доцент

Київ 2026

КИЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ТЕХНОЛОГІЙ ТА
ДИЗАЙНУ

Факультет економіки та управління
Кафедра приватного та публічного права
Спеціальність 052 «Політологія»

ЗАТВЕРДЖУЮ

Завідувач кафедри приватного та
публічного права _____ проф. Юрій Оніщик

« _____ » _____ 20 _____ року

З А В Д А Н Н Я
НА КВАЛІФІКАЦІЙНУ РОБОТУ СТУДЕНТКИ
Чернецької Тетяни Львівни
(прізвище, ім'я, по батькові)

1. Тема кваліфікаційної роботи Роль громадянського суспільства у формуванні політичних рішень

Науковий керівник роботи Шаповалова Алла Миколаївна к.політ.наук, доцент
(прізвище, ім'я, по батькові, науковий ступінь, вчене звання)

затверджені наказом КНУТД від « 17 » березня 2026 року № 62уч

2. Вихідні дані до кваліфікаційної роботи Законодавчо – нормативні акти України, статистичні щорічники, навчальні посібники, підручники, монографії, фахові наукові видання, словники, тези міжнародних наукових конференцій тощо.

4. Зміст кваліфікаційної роботи (перелік питань, які потрібно розробити)
Розділ 1. Теоретичні основи громадянського суспільства. Розділ 2. Особливості політичної участі громадянського суспільства в Україні. Розділ 3. Виклики та перспективи розвитку ролі громадянського суспільства в політичному процесі України

5. Дата видачі завдання 15 вересня 2025 р.

АНОТАЦІЯ

Чернецька Т. Л. Роль громадянського суспільства у формуванні політичних рішень. Рукопис. Кваліфікаційна робота на здобуття освітнього ступеня бакалавра за спеціальністю 052 «Політологія», КНУТД, 2026.

Метою дослідження є визначення теоретичних основ та аналіз практичних аспектів участі громадянського суспільства у формуванні політичних рішень в Україні, а також виявлення основних викликів та перспектив його розвитку. У роботі розглянуто сутність і складові громадянського суспільства, проаналізовано історичні аспекти його становлення. Досліджено особливості політичної участі інститутів громадянського суспільства в Україні, форми та інструменти впливу на процес прийняття рішень. Представлено приклади участі громадських організацій та органів самоорганізації населення у вирішенні ключових політичних питань. Виокремлено основні проблеми та бар'єри розвитку громадянського суспільства в сучасних умовах. Запропоновано рекомендації щодо підвищення ефективності його впливу на політичні процеси та посилення демократичних засад державного управління.

Ключові слова: громадянське суспільство, політичні рішення, участь громадськості, політичний процес, політика.

SUMMARY

Chernetska T. L. The Role of Civil Society in Shaping Political Decisions. Manuscript. Bachelor's work to obtain the educational level of bachelor in the specialty 052 Political Science, KNUTD, 2026.

The purpose of the study is to define the theoretical foundations and analyze the practical aspects of civil society's participation in shaping political decisions in Ukraine, as well as to identify the main challenges and prospects for its development. The paper examines the essence and components of civil society and analyzes the

historical aspects of its formation. The research explores the peculiarities of political participation of civil society institutions in Ukraine, as well as the forms and instruments of their influence on decision-making processes. Examples of participation of non-governmental organizations and self-organization bodies of the population in addressing key political issues are presented. The main problems and barriers to the development of civil society in the current context are highlighted. Recommendations are proposed to improve the effectiveness of its influence on political processes and to strengthen the democratic foundations of public governance.

Keywords: civil society, political decisions, public participation, political process, politics.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	7
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА	
1.1. Поняття та складові громадянського суспільства	12
1.2. Історичний розвиток громадянського суспільства.....	21
РОЗДІЛ 2. ОСОБЛИВОСТІ ПОЛІТИЧНОЇ УЧАСТІ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА В УКРАЇНІ	
2.1. Форми та інструменти участі українських громадських організацій та органи самоорганізації населення у політичному процесі	31
2.2. Сучасні приклади участі громадянського суспільства в прийнятті ключових політичних рішень.....	40
РОЗДІЛ 3. ВИКЛИКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ РОЛІ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА В ПОЛІТИЧНОМУ ПРОЦЕСІ УКРАЇНИ	
3.1. Основні виклики для громадянського суспільства в Україні.....	49
3.2. Перспективи посилення впливу громадянського суспільства на політичні рішення та рекомендації для покращення	59
ВИСНОВКИ.....	70
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	74

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ

ВККС – Вища кваліфікаційна комісія суддів

ВЛК – військово-лікарські комісії

ВПО – Вимушено-переміщені особи

ВРП – Вища рада правосуддя

ГС – Громадянське суспільство

ГО – Громадські організації

ЄС – Європейський Союз

ЗМІ – Засоби масової інформації

ЗСУ – Збройні Сили України

МВФ – Міжнародний валютний фонд

НАБУ – Національне антикорупційне бюро

НАЗК – Національне агентство з питань запобігання корупції

НГО – Неурядові громадські організації

ОГС – Організації громадянського суспільства

ОСН – Органи самоорганізації населення

ОПОРА – Громадянська мережа

САП – Спеціалізована антикорупційна прокуратура

ЦПК – Центр протидії корупції

USAID – Агентство США з міжнародного розвитку

ВСТУП

Актуальність дослідження. У сучасному світі роль громадянського суспільства значно зростає, адже саме воно виступає важливим посередником між громадянами та державою, впливаючи на якість політичних процесів і рішень. Для України, яка перебуває на етапі глибоких трансформацій і демократизації, вивчення цього феномену є особливо необхідним. Участь громадських організацій, рухів, волонтерських ініціатив та органів самоорганізації населення дедалі більше визначає зміст політичного порядку денного, формує суспільні пріоритети та впливає на процес ухвалення рішень.

По-перше, розвиток громадянського суспільства є ключовою передумовою побудови ефективної демократичної держави. Наявність дієвих механізмів впливу громадян на політику забезпечує прозорість і підзвітність влади, підвищує легітимність державних рішень та зміцнює довіру до інститутів. Український досвід свідчить, що громадські ініціативи здатні не лише контролювати діяльність органів влади, але й пропонувати альтернативні стратегії розвитку.

По-друге, в історії України початку ХХІ століття саме громадянське суспільство стало рушійною силою політичних змін. Події Революції Гідності, масштабні волонтерські рухи, ініціативи з моніторингу реформ продемонстрували потенціал суспільної мобілізації та впливу на державну політику. Це зумовлює потребу системного аналізу форм та інструментів політичної участі громадян, а також виявлення особливостей української моделі громадянського суспільства.

По-третє, сучасні виклики – збройна агресія росії проти України, потреба у відбудові та зміцненні інституцій, необхідність боротьби з корупцією – актуалізують значення громадянського суспільства як чинника стабілізації та розвитку. Воно виступає не лише партнером держави, але й самостійним суб'єктом, що формує політичний порядок денний, впливає на рішення влади та сприяє консолідації суспільства.

Ступінь наукової розробленості проблеми. Тема ролі громадянського суспільства у формуванні політичних рішень є предметом активних досліджень як в Україні, так і за кордоном. Вітчизняні науковці приділяють значну увагу аналізу теоретичних засад громадянського суспільства, його складових, механізмів впливу на політичні процеси та особливостей його функціонування в умовах сучасних соціально-політичних трансформацій. Зокрема, значний внесок у дослідження теми зробили такі науковці, як Р. Шак [60; 61], С. Рябов [51], О. Волкова [8], С. Рудницький [49], Я. Пасько [33], Т. Гарасимів [9], Д. Костюк [24] та інші.

Особливо цінною є праця А. М. Шаповалової «Роль громадянського суспільства в політичному розвитку України під час російсько-української війни» [62], у якій досліджується вплив громадських інститутів на політичні процеси в умовах кризових ситуацій, а також аналізується їхня здатність формувати політичні рішення та мобілізувати суспільство.

Важливим внеском у дослідження є монографія Г. Ю. Васильєва, В. Д. Водніка, О. В. Волянської та співавторів «Громадянське суспільство: політичні та соціально-правові проблеми розвитку» [14]. У ній здійснено комплексний аналіз становлення та розвитку громадянського суспільства, розглянуто його структурні елементи, правові та політичні механізми функціонування, а також особливості взаємодії громадських інститутів із державними структурами.

Міжнародні дослідження, представлені працями S. Michels [72], E. Pietrzak [73], E. Górski [71] та K. Zarembo [74], дозволяють порівняти концептуальні моделі громадянського суспільства у різних країнах, оцінити їхній вплив на політичні процеси та виявити універсальні принципи функціонування громадських інститутів.

Таким чином, наукова розробленість проблеми є високою, проте вона потребує подальшого аналізу з огляду на сучасні трансформації українського суспільства, виклики політичної системи та необхідність визначення ефективних механізмів участі громадянського суспільства у формуванні політичних рішень.

Мета дослідження: комплексний аналіз ролі громадянського суспільства у формуванні та реалізації політичних рішень в Україні, а також розробка науково обґрунтованих рекомендацій щодо посилення його впливу на політичний процес.

Завдання дослідження наступні:

- дослідити поняття та складові громадянського суспільства;
- розглянути історичний розвиток громадянського суспільства;
- охарактеризувати форми та інструменти участі українських громадських організацій та органи самоорганізації населення у політичному процесі;
- дослідити сучасні приклади участі громадянського суспільства в прийнятті ключових політичних рішень;
- проаналізувати основні виклики для громадянського суспільства в Україні;
- відзначити перспективи посилення впливу громадянського суспільства на політичні рішення та рекомендації для покращення.

Об'єкт дослідження: громадянське суспільство як соціально-політичний феномен.

Предмет дослідження: роль і механізми впливу громадянського суспільства на формування політичних рішень в Україні.

Методологія дослідження: Для досягнення поставленої мети в роботі застосовано комплекс методів дослідження, що забезпечують всебічний аналіз ролі громадянського суспільства у політичному процесі України.

Порівняльний метод – використовувався для аналізу різних моделей взаємодії громадянського суспільства і держави у світовій практиці, що дало змогу виявити спільні риси та відмінності, а також визначити можливості застосування зарубіжного досвіду в Україні.

Системний підхід – дозволив розглядати громадянське суспільство як цілісну систему, що складається з громадських організацій, рухів, ініціатив та органів самоорганізації населення, які взаємодіють між собою та з державними

інститутами. Це дало змогу проаналізувати структуру, функції та механізми впливу на політичні рішення.

Історико-генетичний метод – застосовувався для простеження еволюції становлення громадянського суспільства в Україні, аналізу ключових етапів його розвитку та визначення історичних факторів, що вплинули на сучасний стан.

Метод аналізу та синтезу – дав змогу детально розглянути окремі аспекти діяльності громадських інституцій, виокремити характерні тенденції та узагальнити результати у вигляді висновків щодо їх ролі у формуванні політичних рішень.

Контент-аналіз нормативно-правових актів та офіційних документів – сприяв вивченню законодавчої бази, що регулює діяльність громадських організацій та механізми їх участі у політичному процесі. Це дозволило оцінити відповідність національних норм європейським стандартам демократії та участі.

Кейс-метод – використовувався для аналізу конкретних прикладів впливу громадянського суспільства на прийняття важливих політичних рішень в Україні. Це дало змогу виявити ефективні практики та окреслити проблеми їх реалізації.

Метод прогнозування – застосовувався для оцінки перспектив розвитку громадянського суспільства та його подальшої ролі у політичному процесі України. На основі цього було сформульовано рекомендації щодо посилення впливу громадськості на ухвалення рішень.

Теоретична значущість дослідження. Дослідження сприяє глибшому розумінню сутності та функцій громадянського суспільства, його ролі у формуванні політичних рішень і демократичних процесах. Робота систематизує наявні наукові підходи, інтегрує вітчизняний та зарубіжний досвід, а також окреслює концептуальні засади взаємодії громадських інститутів із державою.

Практична значущість дослідження. Результати роботи можуть бути використані для підвищення ефективності участі громадянського суспільства у

політичних процесах, а також у навчальному процесі – викладачами та студентами політології, права та соціології.

*Апробація дослідження. Шаповалова А.М., Чернецька Т.Л. СУЧАСНІ ВИКЛИКИ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА В УКРАЇНІ В УМОВАХ РОСІЙСЬКО УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ // The 4th International scientific and practical conference “European science and innovation congress” (March 9-11, 2026) Barca Academy Publishing, **Barcelona, Spain**. 2026. 359 p. – С. 255-260. **ISBN 978-84-15927-36-5** <https://sci-conf.com.ua/wp-content/uploads/2026/03/EUROPEAN-SCIENCE-AND-INNOVATION-CONGRESS-9-11.03.26.pdf>*

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА

1.1. Поняття та складові громадянського суспільства

Поняття громадянського суспільства є одним із центральних у сучасній політичній науці, соціальній філософії та правознавстві, оскільки воно відображає складну систему відносин між індивідом, соціальними групами та державою. Воно охоплює сферу суспільного життя, де реалізуються приватні інтереси, свободи та ініціативи, незалежні від безпосереднього державного втручання. Для України, яка перебуває в процесі глибинних політичних та соціальних змін, розуміння сутності, складових та історичної еволюції громадянського суспільства є критично важливим. Його роль у формуванні політичних рішень зростає, що вимагає ґрунтовного аналізу теоретичних засад та практичних проявів цього феномену.

Етимологічно термін «громадянське суспільство» походить від латинського «*societas civilis*» та грецького «*koinonia politike*», що вказує на спільноту громадян, об'єднаних правовими нормами та спільними інтересами. У античній традиції, як зазначає Аристотель у своїх працях, суспільство сприймалося як природна форма співіснування людей, де держава є вищим проявом спільного блага, але вже тоді виокремлювалися сфери приватного життя, незалежні від політичної влади [17, с. 9].

На думку Платона, суспільство поділяється на стани, кожен з яких виконує специфічні функції, забезпечуючи гармонію, проте його модель ідеальної держави передбачає значне втручання влади в приватну сферу, що контрастує з сучасними уявленнями про автономію громадянського суспільства.

Однак з плином часу та розвиток держав та науки про неї, питання громадянського суспільства все більше ставало предметом для обговорень та дискусій. Як наслідок, нині ми спостерігаємо досить багато варіантів

трактування цього поняття, що значною мірою ускладнює пошук найбільш доречного та точного.

Тим не менш, для нашої роботи вивчення цього питання є ключовим, адже зрозумівши сутність та складові громадянського суспільства, ми можемо якісніше та глибше дослідити його вияв в українському просторі.

Вивчення поняття громадянського суспільства має довгу історію, що відображає еволюцію суспільно-політичної думки від античності до сучасності. Щоб більш наочно зрозуміти сутність проблеми, виділимо дві ключові парадигми, що послідовно змінювали одна одну:

1. Класична парадигма: від ототожнення з державою до концепції розмежування.

2. Сучасні теоретичні підходи: від політичної боротьби до комунікації.

Розглянемо кожен детальноше.

1. Класична парадигма: від ототожнення з державою до концепції розмежування.

Класичне розуміння громадянського суспільства починається з його ототожнення з політично організованим суспільством, тобто з державою. Одним із перших, хто концептуально оформив цю ідею, був Т. Гоббс. У його праці «Левіафан» (1651) громадянське суспільство (*societas civilis*) розглядається як тотожне одержавленому суспільству, яке є результатом переходу від природного до суспільно-політичного стану.

За Т. Гоббсом, держава відіграє ключову роль, створюючи громадянське суспільство, встановлюючи порядок та цивілізуючи його членів. У його концепції держава є єдиною силою, здатною забезпечити безпеку та порядок, а суспільство повністю підпорядковане її владі.

Як слушно зазначає у своїй роботі О. Гірман: «Громадянське суспільство, на думку англійського філософа, виникає під час переходу від природного (природного) стану первозданних, неприборканих пристрастей, загальної ворожнечі і страху до впорядкованого культурного співіснування, що підтримується владою держави» [10, с. 156].

Дж. Локк підтримав і розвинув ідею Т. Гоббса про одержавлене суспільство, але суттєво змінив її акценти. У праці «Два трактати про правління» (1689) він наголошував на первинності особистості та її природних прав, до яких він відносив право на життя, свободу та власність.

Дж. Локк вважав, що держава має захищати ці права, і саме для цього люди домовляються заснувати її. Таким чином, він заклав основи ліберального розуміння, де громадянське суспільство не є просто творінням держави, а має власну автономію, що базується на «мовчазній» або «вираженій згоді» громадян. Філософ поставив особу вище за суспільство і державу, вважаючи, що «кожна людина є вільною від природи, і ніщо, крім її власної згоди, не в змозі підкорити її якій-небудь земній владі» [71].

В свою чергу Жан-Жак Руссо, розвиваючи ідеї Локка, у праці «Про суспільний договір» (1762) трактував громадянське суспільство як результат переходу від природного стану до організованого, де приватна власність стає основою соціальних відносин, але водночас джерелом нерівності, яку держава має регулювати.

Ж. Руссо підкреслював концепцію загальної волі (*volonté générale*), де громадянське суспільство формується через добровільний договір, спрямований на спільне благо, а індивіди поступаються частиною свобод для колективної гармонії, запобігаючи тиранії [72].

Заслуговує на увагу і позиція Іммануїла Канта, який у праці «До вічного миру» (1795) розглядав громадянське суспільство як шлях до свободи та рівності через самоврядування, базуючись на універсальних правах людини, раціональному дискурсі та публічності. Він акцентував на антагонізмі інтересів, який регулюється законом для розвитку людського потенціалу, де суспільство є передумовою для космополітичного порядку, незалежного від деспотичної влади.

Як зазначає Я. Пасько: «І. Кант, фокусуючи увагу на проблематиці громадянського суспільства, характеризує даний соціальний інститут наступним чином: «членам його надається максимальна свобода , втім

максимальна свобода під зовнішнім законом узгоджується з серйозним примусом» [33, с. 91].

Ще одним яскравим представником першої концепції є Адам Фергюсон, який у праці «Есе про історію громадянського суспільства» (1767) трактував громадянське суспільство як моральну сферу, захищену від державного втручання, де громадянські чесноти, такі як честь та готовність захищати спільні інтереси, сприяють демократичному розвитку через асоціації та участь громадян. Він підкреслював спонтанний порядок, де суспільство еволюціонує через взаємодію, а не примус.

У монографії «Перетворення буття людини і соціуму в контексті сучасного цивілізаційного розвитку», ми знайшли дуже цікаву деталь, де описується, що «Фергюсон конструює позитивний образ нової, громадянської особи, в якій переважають «м'які, ввічливі, чутливі й приязні манеривмові та поведінці, манери – джентльмена» [34, с. 77]. Тож можна стверджувати, що Фергюсон розглядає формування громадянського суспільства не лише через призму інституцій чи правових норм, а й через культивування певних особистісних якостей і соціальних навичок.

Найбільш значущий внесок у класичну теорію зробив Г. В. Ф. Гегель, якого багато науковців називають справжнім засновником сучасної теорії громадянського суспільства. У праці «Філософія права» (1820) він вперше чітко розмежував громадянське суспільство від держави та сім'ї, виділивши його як окрему сферу. Гегель визначив, що громадянське суспільство – це арена боротьби, де «кожен для себе – ціль, усі інші для нього ніщо».

Проте він також наголошував на внутрішній суперечливості цього простору: хоча кожен індивід прагне задовольнити власні інтереси, він не може досягти цього без взаємодії з іншими. Ціле виступає як ґрунт опосередкування, на якому дають собі свободу всі одиниці. Такий діалектичний підхід розкриває динамічний характер громадянського суспільства, де приватні інтереси формують спільний простір взаємодії.

Як пише В. Чорнописька: «Філософ розглядав громадянське суспільство як арену протистояння особистих і приватних інтересів. На його думку, індивіди не можуть існувати ізольовано, поза соціальними взаємозв'язками та рамками громадянського суспільства» [59, с. 120].

Підсумовуючи класичну парадигму, можна констатувати, що її основна ідея полягає у поступовому відході від ототожнення громадянського суспільства з державою до концепції його автономії та самостійності. Від Гоббса, який розглядав суспільство як результат державного примусу і джерело порядку, через Локка та Руссо, які наголошували на природних правах особи та добровільному договорі, до Гегеля та Фергюсона, що підкреслювали діалектичну взаємодію індивідів і важливість моральних та соціальних якостей, – класична теорія формує образ громадянського суспільства як окремої, самостійної сфери, де приватні інтереси та соціальні взаємозв'язки перебувають у постійній динаміці, створюючи умови для розвитку демократії та громадянської відповідальності.

2. Сучасні теоретичні підходи: від політичної боротьби до комунікації.

У XX столітті інтерес до концепції громадянського суспільства був відроджений з урахуванням нових соціальних реалій.

Італійський марксист Антоніо Грамші у «Тюремних зошитах» (1929–1935) розглядав громадянське суспільство як арену політичної боротьби, де панівний клас встановлює свою гегемонію не лише через державний примус, а й через культурні та ідеологічні інститути. Ця ідея послужила містком, що відновив інтерес до теми після Другої світової війни, особливо в контексті «третьої хвилі демократизації».

Як слушно пише про погляди А. Грамші у своїй роботі Р. Шак: «Характерною особливістю цієї типологічної реконструкції історії громадянського суспільства є те, що тоталітаризм постає як процес розпаду та атомізації сучасних форм соціально-культурної інтеграції. Це породжує низку запитань: чому і яким чином руйнуються ефективні механізми соціальної інтеграції та організації згоди? І чи можливе відновлення громадянського

суспільства після того, як тоталітаризм доводить його до занепаду?» [61, с. 150].

Німецький філософ Юрген Габермас у праці «Структурна трансформація публічної сфери» (1962) запропонував одну з найвпливовіших сучасних концепцій. Він розглядає громадянське суспільство як сферу соціальної взаємодії між економікою і державою, що складається з об'єднань, соціальних рухів і різних форм публічної комунікації.

Ю. Габермас наголошує на ролі «публічної сфери» як спільного простору, де громадяни можуть вільно обговорювати проблеми та формувати громадську думку, незалежну від державного та ринкового контролю. Ця сфера є життєво важливою для демократичного врядування, оскільки дозволяє приватним особам формувати колективні погляди та критикувати державну владу.

Погоджуємось з тезою Е. Петржак, яка у своїй роботі висловила таке: «Ю. Габермас стверджує, що інститути публічної сфери можуть повернутися до виконання функцій політичного контролю, якщо самі стануть підпорядковані принципу відкритості» [73].

Джин Л. Кoen та Ендрю Арато у праці «Громадянське суспільство та політична теорія» (1992) пропонують бачити в громадянському суспільстві простір соціальної взаємодії між економікою та державою, що включає різноманітні інститути, такі як сім'я, профспілки та соціальні рухи, для реалізації приватних інтересів та демократичної участі.

Як пише у своїй монографії М. Бунік: «Громадянське суспільство для них є сферою соціальної інтеграції на основі нормативно-правових компонентів та принципів асоціації. Важливість цієї концепції для Дж. Коген і Е. Арато полягає в можливості її використання для критики сучасних суспільств» [4, с. 16].

Отже, така еволюція концепції від Т. Гоббса до Ю. Габермаса відображає поступове зміщення уявлень про роль індивіда в суспільстві: від об'єкта, що підкоряється державі, до активного суб'єкта, який формує громадську думку і контролює владу. Це історичне перетворення є віддзеркаленням загального

руху від автократичних форм правління до демократичних. Водночас, як показує практика, економічна незалежність є критичною передумовою для цього. Ринкові відносини та перевага приватного капіталу створюють матеріальну основу для самоорганізації громадян, дозволяючи їм формувати об'єднання, які не залежать від державної регламентації.

Вітчизняні науковці також роблять значний внесок у дослідження громадянського суспільства.

С. Рудницький аналізував історичний розвиток українського громадянського суспільства, підкреслюючи його західні та східні впливи з часів Київської Русі, з акцентом на культурну спадщину та зрілість у західній Україні на початку XX століття [49].

Г. Касьянов акцентує увагу на постсталінській ері, відзначаючи лібералізацію та інтелектуальне процвітання 1960-х, з фокусом на цінностях свободи, що політизувало цивільні групи, ведучи до рухів як Українська Гельсінська група.

Як пише О. Волкова: «серед багатьох дослідників, зокрема В. Навроцького побутує теза, що громадянське суспільство в Україні наразі знаходиться на початковій стадії розвитку: його створення розглядається радше як завдання, ніж як реально існуюча соціальна реальність. Водночас ключовим інструментом побудови такого суспільства він вважає розвиток громадянської солідарності» [8, с. 26].

У свою чергу А. Брегеда розуміє «громадянське суспільство, як суспільство, що складається з громадян і вирізняється самоврядуванням вільних індивідів та організацій, створених ними на добровільних засадах» [2, с. 24].

Цікаве твердження знаходимо у статті С. Рябова, де автор піддає критичному аналізу найбільш поширені визначення цього поняття в науково-публіцистичному дискурсі України. Автор пропонує можливий напрям для розробки комплексного визначення громадянського суспільства, яке повинно базуватися на суттєвих ознаках, притаманних усім практичним та історичним

моделям цього явища. С. Рябов наголошує на необхідності врахування специфіки українського контексту при формулюванні визначення громадянського суспільства [51, с 259].

Отже, як бачимо, вітчизняні науковці демонструють багатогранний підхід до вивчення громадянського суспільства в Україні, поєднуючи історичний, культурний та соціально-політичний контексти. Їхні дослідження підкреслюють поступовість розвитку цього явища, роль громадянської солідарності та добровільних об'єднань, а також необхідність врахування національних особливостей при формуванні теоретичних моделей.

Спираючись на аналізовані трактування, громадянське суспільство можна визначити як автономну сферу соціальних відносин між індивідами, групами та інститутами, незалежну від держави, де реалізуються інтереси через добровільні асоціації на основі принципів свободи, рівності, правового захисту та соціального капіталу, з метою забезпечення самореалізації та балансу з владою.

Незалежно від теоретичних підходів, існує консенсус щодо ключових складових що характеризують зріле громадянське суспільство, та інститутів, які його формують.

Грунтуючись на аналізі наукових джерел, можна виділити наступні фундаментальні ознаки:

Самоорганізація та добровільність. Громадянське суспільство є саморегульованою та автономною сферою, де люди добровільно об'єднуються на основі спільних інтересів та цінностей. Це відрізняє його від державних структур, які організовані та керовані «згори».

Пріоритет прав і свобод людини. Ядро громадянського суспільства — це людина як носій знань, потреб, інтересів та ідеалів. Її права і свободи визнаються найвищою суспільною цінністю, а захист цих прав є однією з головних функцій інститутів громадянського суспільства.

Економічна незалежність. Наявність у громадян права власності на знаряддя та результати своєї праці, а також певний рівень заможності є

необхідною передумовою для їх незалежності від держави. Як зазначають вітчизняні та зарубіжні вчені, ринкові відносини та приватний капітал є тими «цеглинками», що творять економічну основу громадянського суспільства.

Високий рівень правосвідомості. Функціонування громадянського суспільства вимагає високого рівня правосвідомості та відповідальності громадян, а також їх поваги до законних прав інших [64].

Також слід зазначити й інститути громадянського суспільства, які являють собою самостійні, добровільні об'єднання громадян та установи, що функціонують поза прямим контролем держави з метою захисту спільних інтересів, прав і свобод, а також для вирішення актуальних суспільних проблем. Вони є ключовою структурною складовою громадянського суспільства, забезпечуючи реалізацію громадянської активності, соціальної ініціативи та механізмів взаємодії між членами суспільства.

До інститутів громадянського суспільства належать громадські та благодійні організації, професійні та творчі спілки, релігійні організації, недержавні засоби масової інформації та інші непідприємницькі об'єднання, що функціонують на засадах свободи, прозорості та взаємодії. Ці інститути виконують важливу роль у розвитку соціального капіталу, формуванні норм і цінностей, а також у підтримці стабільності та демократичних процесів у суспільстві [16].

Основні види інститутів громадянського суспільства:

Громадські організації. Об'єднання громадян, створені для задоволення соціальних, економічних, творчих та інших спільних інтересів. Вони сприяють колективній дії, захисту прав та реалізації громадських ініціатив.

Професійні спілки. Добровільні об'єднання працівників, які мають спільні інтереси за родом своєї діяльності. Основною метою є захист трудових прав та сприяння поліпшенню умов праці.

Творчі спілки. Об'єднання професійних творчих працівників у сферах культури, мистецтва та науки, що сприяють розвитку творчого потенціалу та культурної ідентичності.

Релігійні організації. Об'єднання громадян, засновані на спільних релігійних переконаннях, які забезпечують духовний розвиток, моральне виховання та реалізацію релігійних свобод.

Благодійні організації. Установи, що здійснюють благодійну діяльність, надаючи допомогу соціально незахищеним верствам населення та реалізуючи гуманітарні ініціативи.

Організації роботодавців. Об'єднання роботодавців, створені для захисту економічних інтересів, координації діяльності та формування сприятливого регуляторного середовища.

Недержавні засоби масової інформації (ЗМІ). ЗМІ, які функціонують незалежно від державного контролю, забезпечуючи доступ громадян до об'єктивної інформації та формування громадської думки.

Органи самоорганізації населення (ОСН). Місцеві органи, створені самими громадянами для вирішення соціально значущих питань на рівні територіальних громад. Вони сприяють безпосередній участі населення у управлінні місцевими справами та розвитку громадської активності [65].

Підсумовуючи зазначимо, що зріле громадянське суспільство характеризується самостійністю, добровільністю та високим рівнем правосвідомості його учасників, а його ядро формується навколо пріоритету прав і свобод людини та економічної незалежності громадян.

1.2. Історичний розвиток громадянського суспільства

Дослідження феномену громадянського суспільства є ключовим для розуміння демократичних перетворень та процесів державотворення у сучасному світі. Його історичний розвиток не був лінійним, а являв собою складну еволюцію від архаїчних форм колективної самоорганізації до сучасних, інституціоналізованих структур.

Актуальність вивчення цієї проблематики в контексті нашої роботи зумовлена тим, що зрілість громадянського суспільства є фундаментальною

передумовою для існування правової держави та ефективного захисту прав і свобод людини, що підкреслюється в наукових працях, присвячених взаємодії суспільства і держави.

Це особливо важливо для України, яка прагне інтеграції до європейського політичного та правового простору, що вимагає усвідомлення її власного унікального історичного шляху становлення громадянськості та самоврядування.

Формування концепції громадянського суспільства бере початок у Стародавній Греції, де поліс виступав основною формою політичної та соціальної організації. Аристотель у своїй праці «Політика» (IV ст. до н.е.) визначав поліс як спільноту громадян, об'єднаних для досягнення спільного блага через участь у політичному житті, включаючи народні збори та суди [67].

Проте очевидно, що ця модель була обмеженою, оскільки громадянські права надавалися лише вільним чоловікам, виключаючи жінок, рабів і метеків.

У Стародавньому Римі Цицерон у трактаті «Про державу» (I ст. до н.е.) розвинув ідею громадянського суспільства як спільноти, об'єднаної правовими нормами та спільними інтересами, де закон забезпечує рівність і гармонію [18; 69].

Римська традиція заклала основи для правового розуміння громадянського суспільства, яке стало основою для подальших концепцій. На мою думку, античний період є важливим, оскільки він започаткував ідею громадянської участі, хоча обмеженість доступу до прав робила його елітарним. Античні ідеї про спільне благо та правову рівність стали теоретичною основою для розвитку громадянського суспільства, хоча їхня практична реалізація була обмеженою через соціальну ієрархію.

Ситуація кардинально змінилася у Середньовіччі, коли концепція громадянського суспільства, як сфери індивідуальних прав, була відсутня. Це пояснюється домінуванням феодальних відносин та суворого станового поділу, де належність людини до певного стану (духівництво, рицарство, третій стан) була спадковою і визначала її права та обов'язки [17, с. 9].

Відносини між людьми були переважно васально-сеньйоріальними, заснованими на володінні землею (феодом), а не на індивідуальній свободі чи рівності. Таким чином, якщо в Античності поняття «громадянин» і «держава» були синонімічними, то в Середньовіччі вони стали антагоністичними, а індивідуальна свобода, як основна засада громадянського суспільства, була відсутня [68].

В Західній Європі, зокрема в Італії, клієнтелістські об'єднання (гібеліни та гвельфи) і міські комуни формували прототипи громадянського суспільства, захищаючи економічні та політичні інтереси громадян. Церковні інститути, такі як монастирі та благодійні організації, створювали мережі соціальної підтримки, що сприяло розвитку громадянської солідарності. Водночас феодальна ієрархія обмежувала автономію, як підкреслюється у монографії «Громадянське суспільство в умовах глобалізації» [14, с. 23].

Проте, незважаючи на це, в цей період зародилися прототипи громадянської самоорганізації, які стали фундаментом для майбутнього розвитку. Особливу роль відігравали міське самоврядування, гільдії та ремісничі цехи. Ці об'єднання купців та ремісників створювалися для захисту їхніх інтересів, надання взаємодопомоги (зокрема сиротам та вдовам), а також для здійснення реального впливу на міську владу.

Вони мали власні статuti, суди та навіть військові формування для оборони міста. Цей процес показує, як занепад феодальних відносин, розвиток міст, торгівлі та ремесел створив потребу в самозахисті та захисті інтересів, що призвело до появи автономних структур, які не є частиною держави, але взаємодіють з нею. Цехові організації, зокрема, стали «зародками профспілкової самоорганізації» на українських землях та в Європі, що свідчить про спонтанну здатність людей до самоорганізації задля досягнення спільних цілей.

Слід зазначити, що середньовічний період є значущим, оскільки поява добровільних асоціацій заклала емпіричну основу для сучасних громадянських інститутів. Проте обмеженість автономії через феодальні структури свідчить

про те, що громадянське суспільство в цей період було не було настільки поширеним явищем.

Доба Просвітництва та ранньомодерна епоха є одним з найбільш вагомих для світової історії громадянського суспільства, оскільки саме тут відбулося його концептуальне оформлення як окремої сфери, відмінної від держави. Вирішальний теоретичний перехід від ототожнення суспільства і держави до їх чіткого розмежування став можливим завдяки філософам-просвітникам.

Ідеї про громадянське суспільство як результат суспільного договору були вперше закладені англійським мислителем Т. Гоббсом, який розглядав *societas civilis* як еквівалент держави, створений заради безпеки та порядку, щоб уникнути «війни всіх проти всіх» [60, с. 125].

Дж. Локк пішов далі, акцентуючи увагу на правах людини, зокрема на праві власності. Він розглядав громадянське суспільство як сферу, що захищає ці права і може навіть чинити опір державній владі, якщо та їх порушує. За його концепцією, громадянами можуть вважатися лише ті, хто має власність, що є основою для індивідуальної свободи та незалежності.

Французький філософ Ш. Л. Монтеск'є чітко розмежував державу та громадянське суспільство, вказуючи, що абсолютна монархія несумісна з останнім. Це стало важливим теоретичним обґрунтуванням для принципів розподілу влади та обмеження державного втручання [21].

І. Кант додав до концепції моральний та правовий вимір, розуміючи під громадянським суспільством спільноту, засновану на універсальних правах людини, яка керується принципом панування права як кінцевою метою людського розвитку [9, с. 106].

Цей період став епохою, коли було здійснено вирішальний теоретичний перехід від ототожнення суспільства і держави до їх чіткого розмежування. Завдяки працям означених вище науковців, громадянське суспільство стало сприйматися як протиположна державі і, водночас, її джерело.

Це розмежування не було суто академічним, а стало ідеологічним підґрунтям для буржуазних революцій, заклавши основи для концепцій

правової держави, захисту прав і свобод, а також ринкової економіки. Суспільство, засноване на приватній власності, стало вимагати обмеження державного втручання, що призвело до формування класичних концепцій громадянського суспільства як сфери, що існує окремо від держави.

У XIX ст. громадянське суспільство набуло чіткішого інституційного виміру. Г. В. Ф. Гегель визначив його як сферу приватних інтересів між сім'єю та державою, де індивіди реалізують потреби через працю, обмін і корпорації. А. де Токвіль підкреслював роль добровільних асоціацій у США як запобіжника деспотизму, що сприяло демократичному розвитку через громадянську активність.

К. Маркс пов'язував громадянське суспільство з економічними відносинами, розглядаючи його як арену класової боротьби, що веде до соціальної трансформації [9, с. 108].

У XX ст. громадянське суспільство набуло глобального виміру завдяки розвитку комунікаційних технологій і демократизації. Сучасна концепція громадянського суспільства розглядає його як «сферу соціальної взаємодії між економікою і державою», що включає добровільні об'єднання, соціальні рухи та різні форми публічної комунікації. Завдяки розвитку інформаційних технологій, громадянське суспільство еволюціонує від суто національного феномену до глобальної мережі.

Підкреслимо, що з поширенням глобалізаційних процесів відбувається розширення громадянського суспільства, що проявляється у виникненні транснаціональних неурядових організацій, глобальних рухів та міжнародних наукових співтовариств. Це дозволяє людським спільнотам інтегруватися у світову соціальну систему, а їхній діяльності набувати всесвітнього характеру.

Швидкий розвиток цифрових технологій та Інтернету докорінно змінює механізми взаємодії громадянського суспільства з державою та між собою. Інтернет став платформою для вираження громадської думки, обговорення суспільно-політичних проблем та мобілізації громадян. Це не просто спрощує комунікацію, а радикально посилює важелі впливу громадянського суспільства,

роблячи його більш інтерактивним, представницьким та оперативним у боротьбі за свої інтереси.

З'явилися нові форми активності, такі як електронні петиції, які дозволяють задовольняти запити суспільства, забезпечувати контроль за діяльністю органів влади та сприяти реальній участі індивіда в управлінні державними справами. Прикладом «мережевої демократії» є досвід Ісландії, де проєкт конституції обговорювався у соціальних мережах [66].

На нашу думку, громадянське суспільство в сучасному світі є динамічною сферою, що охоплює недержавні організації, соціальні рухи, активістів та добровольців, які діють незалежно від держави та бізнесу для просування спільних інтересів, захисту прав людини та впливу на глобальні процеси. У контексті глобалізації, цифровізації та численних криз, таких як пандемія COVID-19, кліматичні зміни та геополітичні конфлікти, громадянське суспільство набуло нового значення як каталізатор змін. Воно не лише заповнює прогалини в державному управлінні, але й протистоїть авторитарним тенденціям, сприяючи демократизації та сталому розвитку.

Тож наголошуємо, що сучасний розвиток громадянського суспільства тісно пов'язаний з глобалізацією, яка розширила його сферу впливу за межі національних кордонів. Після падіння комуністичних режимів і впровадження неоліберальних стратегій, пов'язаних з Вашингтонським консенсусом, громадянське суспільство стало ключовим елементом «третього сектора», що заміняє функції держави в соціальній сфері.

Глобалізація сприяла створенню транснаціональних мереж, таких як Amnesty International чи Greenpeace, які діють на міжнародному рівні для просування прав людини та екологічної справедливості. Цифровізація відіграла ключову роль, перетворивши громадянське суспільство на платформу для онлайн-активізму. І зараз це є найважливішим трендом, оскільки вона демократизує доступ до активізму, дозволяючи маргіналізованим групам впливати на глобальний дискурс.

Тепер поговоримо про український вимір. Становлення громадянського суспільства в Україні має власну унікальну траєкторію, що відрізняється від західноєвропейської. В умовах тривалої бездержавності інститути громадянської самоорганізації часто брали на себе функції захисту національних інтересів, культури та ідентичності.

Найбільш раннім та найбільш самобутнім проявом громадянськості на українських землях є феномен Запорозького козацтва. Запорозька Січ функціонувала на засадах прямої демократії та верховенства колективної волі. Козацька спільнота виробила специфічну систему громадянських цінностей, що включала рівність, дисципліну та ідеали військового побратимства. Рішення козацької ради мало для них значення «морального імперативу», що зумовлювало відповідні установки публічної поведінки [26, с. 31].

Ця спільнота не була громадянським суспільством у класичному сенсі через відсутність чіткого розмежування з військовою владою, але вона була потужним прототипом. Це був недержавний актор, який демонстрував ключові риси громадянськості: самоорганізацію, опір несправедливості, формування та захист групових інтересів, створення власної системи цінностей та інститутів. Козацтво стало однією з найвпливовіших політично активних сил, яка захищала права «руського народу» та православ'я в Речі Посполитій.

Інша ситуація була в XIX - на початку XX ст. В умовах імперського панування, українська інтелігенція була змушена створювати власні форми самоорганізації, які відігравали ключову роль у національному відродженні. На відміну від козацтва, яке було військово-політичним феноменом, громадський рух XIX століття був насамперед культурно-просвітницьким. Його основною метою було не державне будівництво, а збереження та розвиток національної ідентичності в умовах бездержавності [23, с. 142].

«Громади» були напівлегальними гуртками інтелігенції, що з'явилися в 1860-х роках. Вони займалися культурно-просвітницькою діяльністю, несучи знання в народ та пропагуючи українську національну ідею. Товариство «Просвіта», засноване у 1868 році в Галичині, стало рушієм національного та

культурного відродження. Його метою було просвітлення народу через видання книг, газет та журналів, а також організацію просвітницьких вечорів.

На території Буковини до 1901 року було зареєстровано понад 800 товариств різного спрямування, що свідчить про зростання громадської активності. Немоżliвість формування політичного громадянського суспільства в умовах бездержавності призвела до перенаправлення енергії на культурно-просвітницьку та ідентичнісну діяльність. Це дозволило створити мережу «Громад» та «Просвіт», які заклали інституційні основи для майбутнього громадянського суспільства [23, с. 143].

У радянський період, коли будь-яка недержавна активність була жорстко придушена, громадянське суспільство існувало у формі дисидентського руху. Це була виключно опозиційна форма, яка виникла як реакція на згортання десталінізації та утиски національного культурно-духовного життя.

Українські дисиденти боролися за демократизацію суспільства, дотримання прав і свобод людини, а також за вільний розвиток української мови та культури. Основними методами боротьби були інтелектуальний опір (написання і поширення «самвидаву»), нерегламентовані культурні ініціативи (створення неофіційних музеїв) та організаційна діяльність (підпільні гуртки) [25, с. 80].

Помітним впливом на рух стала поразка збройної боротьби в Західній Україні, що спонукало дисидентів до обрання мирних, інтелектуальних методів опору. Дисидентський рух, незважаючи на свою нечисленність, став моральним і світоглядним фундаментом для сучасної України, оскільки він показав, що навіть у найскладніших умовах можливий індивідуальний та колективний опір, який формує основу для майбутніх демократичних перетворень.

Після проголошення незалежності, Україна розпочала шлях до формування повноцінного громадянського суспільства, яке, за загальновизнаними міжнародними критеріями, стало одним із лідерів на пострадянському просторі.

Політичні перетворення в Україні відповідають моделі «двофазового переходу», де громадські організації спочатку виступають як фактор детоталітаризації, а згодом інституціоналізуються, впливаючи на прийняття політичних рішень [23, с. 80].

Проте, незважаючи на позитивні тенденції (зростання кількості громадських організацій, удосконалення законодавства), існують проблеми, такі як недосконалість фінансування, низький рівень довіри та недостатня поінформованість громадян про можливості захисту своїх прав.

Помаранчева революція (2004 р.) та Революція Гідності (2013-2014 рр.) є найбільш вагомими періодами в історії українського громадянського суспільства.

Помаранчева революція продемонструвала організовану силу громадянського суспільства, яке виступило рушійною силою протесту, здійснюючи моніторинг виборів, інформаційно-просвітницьку діяльність та юридичну підтримку [24, с. 21]. Революція Гідності стала логічним продовженням цього шляху, «бойовим хрещенням» для українського суспільства. Вона остаточно закріпила перехід від пасивного до активного громадянства, яке усвідомило свою відповідальність за майбутнє країни.

Феномен волонтерського руху, що виник під час Революції Гідності, є найяскравішим проявом цієї зрілості. Він став «головною рушійною силою реформування країни». Це був приклад масової, спонтанної самоорганізації, коли тисячі людей безкорисливо надавали допомогу, організовуючи медичні пункти, харчування, охорону. Цей рух переріс у системну діяльність, особливо після початку російської агресії у 2014 році, коли волонтери взяли на себе значну частину функцій з допомоги армії та вимушено переміщеним особам [58].

Революція Гідності показала, що українське громадянське суспільство є не просто реактивним, а й проактивним, здатним не лише чинити опір, але й створювати нові інститути та системи, компенсуючи прогалини у функціонуванні держави.

Протести 2004 та 2013-2014 років були не лише боротьбою за чесні вибори, але й боротьбою за цивілізаційний вибір – демократичний вектор розвитку, відмінний від моделі, нав'язуваної росією. Саме громадянське суспільство, а не лише політики, стало головним суб'єктом, що відстоював європейські цінності.

Отже, історичний розвиток громадянського суспільства є складною і багатогранною еволюцією, яка у світовому вимірі пройшла шлях від тотожності з державою в Античності до чіткого розмежування та антагонізму в епоху Просвітництва. Ключовим моментом у цій еволюції стало становлення концепції індивіда з його правами та інтересами, що існують поза державним контролем.

Видатні філософи, від Гоббса до Гегеля, не тільки описали цей процес, а й заклали теоретичну основу для сучасних демократичних інститутів. У ХХІ столітті громадянське суспільство набуває глобального характеру та використовує цифрові технології як потужний інструмент для мобілізації та громадського контролю.

Український шлях до становлення громадянського суспільства має свої унікальні риси. Він не був прямим наслідуванням західних зразків, а формувався в умовах бездержавності та протистояння імперським режимам.

Найбільш вагомим періодом в історії українського громадянського суспільства є Революція Гідності, адже саме тоді відбулося остаточне перетворення здебільшого реактивного та культурно-орієнтованого руху на зрілий, проактивний суб'єкт державотворення.

Феномен волонтерства, що виник під час Майдану, є найяскравішим проявом цієї зрілості, адже він демонструє готовність громадян не тільки вимагати змін від влади, але й самотійно брати на себе відповідальність за долю країни.

Наостанок, цей унікальний досвід свідчить про глибоко вкорінену в українській ідентичності здатність до самоорганізації та колективної солідарності, що робить українське громадянське суспільство потужним

каталізатором демократичних перетворень і визначальним фактором на шляху України до європейської спільноти.

РОЗДІЛ 2. ОСОБЛИВОСТІ ПОЛІТИЧНОЇ УЧАСТІ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА В УКРАЇНІ

2.1. Форми та інструменти участі українських громадських організацій та органи самоорганізації населення у політичному процесі

У сучасних умовах розбудови правової та демократичної держави, що активно інтегрується у європейський політичний простір, роль інститутів громадянського суспільства набуває особливого значення. Громадські організації (ГО) та органи самоорганізації населення (ОСН) є не просто додатковими суб'єктами, а ключовими елементами, що забезпечують підзвітність влади, прозорість прийняття рішень та сприяють реалізації прав і свобод громадян. Вони виступають своєрідним мостом між державою та суспільством, забезпечуючи двосторонній зв'язок і створюючи механізми контролю за діяльністю уряду та місцевого самоврядування.

Актуальність дослідження форм та інструментів їх участі у політичному процесі значно посилилася в контексті викликів, зумовлених повномасштабною агресією. За цих умов громадський сектор продемонстрував безпрецедентну стійкість, мобілізувавши ресурси для підтримки Збройних Сил України, документування воєнних злочинів та надання гуманітарної допомоги. Ця діяльність не тільки задовольнила нагальні потреби суспільства, але й зміцнила довіру до громадських інститутів, підтвердивши їхню життєздатність та вирішальну роль у національному відродженні.

Громадські організації є одним із найважливіших інститутів громадянського суспільства. Згідно з Законом України «Про громадські об'єднання», вони визначаються як добровільні об'єднання фізичних осіб та/або юридичних осіб приватного права, які створюються для здійснення та захисту прав і свобод, а також задоволення суспільних інтересів, зокрема економічних, соціальних, культурних та екологічних [37].

Закон розмежовує дві основні організаційно-правові форми: громадська організація, засновниками та членами якої є виключно фізичні особи, та громадська спілка, засновниками якої є юридичні особи приватного права. Для заснування обох типів об'єднань необхідно мати не менше двох засновників.

Громадські організації та ініціативні групи впливають на прийняття рішень у сферах економіки, соціальної політики, охорони довкілля та інших важливих сферах життя суспільства. Їхні обґрунтовані пропозиції та рекомендації допомагають органам влади ефективніше вирішувати проблеми та впроваджувати необхідні реформи [47].

Співпраця держави з громадянським суспільством зміцнює демократичні інститути та підвищує рівень залученості громадян у процеси управління. Активний діалог між сторонами сприяє формуванню прозорих і відповідальних механізмів управління, що забезпечують соціальну справедливість та захист прав людини.

Діяльність громадських об'єднань ґрунтується на низці фундаментальних принципів, закріплених у законодавстві:

- 1) добровільність;
- 2) самоврядність;
- 3) вільний вибір території діяльності;
- 4) рівність перед законом;
- 5) відсутність майнового інтересу їх членів (учасників);
- 6) прозорість, відкритість та публічність [37].

Громадські об'єднання можуть здійснювати свою діяльність зі статусом юридичної особи або без нього. Цей вибір має суттєві наслідки для їхніх можливостей та обов'язків. Організація зі статусом юридичної особи отримує право відкривати банківські рахунки, залучати кошти, мати власне майно та орендувати приміщення, що є критично важливим для реалізації масштабних проєктів.

Крім того, такі організації можуть створювати відокремлені підрозділи по всій країні та мати власну зареєстровану символіку. Однак, такий статус також

накладає обов'язок ведення складної податкової та фінансової звітності. Водночас, громадські об'єднання без статусу юридичної особи можуть здійснювати лише обмежені дії, як-от подання звернень чи скарг.

Як зазначає Я. Буздуган: «...громадські організації – один із важливих суб'єктів процесу вироблення державної політики. Їхня участь у цьому процесі насамперед консультативна та представницька. Не маючи повноважень ухвалювати остаточні рішення щодо визначення державної політики, ці організації вступають у взаємодію з головними виробниками політики. У процесі такої взаємодії вони впливають, здійснюють тиск, громадський контроль та оцінку [3].

У свою чергу органи самоорганізації населення (ОСН) є специфічною формою участі членів територіальних громад у вирішенні локальних питань. На відміну від ГО, що можуть діяти на всеукраїнському або регіональному рівнях, ОСН створюються за територіальною ознакою, охоплюючи частину території села, селища, міста або району в місті [30].

До їхніх видів належать будинкові, вуличні, квартальні, сільські та селищні комітети. ОСН є інструментом прямої демократії, який дозволяє мешканцям прямо впливати на рішення місцевої ради та контролювати їх виконання.

Діяльність ОСН регулюється Законом України «Про органи самоорганізації населення» та ґрунтується на принципах законності, гласності та добровільності щодо прийняття окремих повноважень від місцевої ради [41].

Основними завданнями органів самоорганізації населення є:

1) Створення умов для активної участі жителів у вирішенні питань місцевого значення відповідно до Конституції та законів України.

2) Забезпечення соціальних, культурних, побутових та інших потреб мешканців шляхом сприяння у наданні відповідних послуг.

3) Участь у реалізації програм соціально-економічного та культурного розвитку території, а також інших місцевих ініціатив [41].

ОСН можуть бути наділені широким спектром повноважень. Вони представляють інтереси мешканців перед місцевими органами влади, вносять пропозиції до проєктів місцевих програм і бюджетів, контролюють якість житлово-комунальних послуг та сприяють забезпеченню громадського порядку. Фінансовою основою їхньої діяльності є кошти місцевого бюджету, що надаються для виконання делегованих повноважень, а також добровільні внески фізичних та юридичних осіб. Ця можливість залучення додаткових ресурсів робить ОСН особливо ефективним у процесі відновлення територій.

Важливим аспектом ОСН є добровільність участі мешканців, а також принцип субсидіарності, коли громада бере на себе завдання, які не можуть бути виконані на достатньому рівні органами місцевого самоврядування.

Тепер розглянемо безпосередньо форми та інструменти участі українських громадських організацій та органи самоорганізації населення у політичному процесі.

Участь громадськості у політичному процесі в Україні забезпечується через широкий спектр законодавчо закріплених форм та інструментів. Ці механізми дають громадянам та їхнім об'єднанням змогу впливати на прийняття управлінських рішень та контролювати дії влади. Основними законодавчими актами, що регулюють ці форми, є Закон України «Про місцеве самоврядування в Україні» [40] та Закон України «Про звернення громадян» [38].

До ключових форм участі належать:

Консультативно-дорадчі органи. Це громадські ради, що створюються при органах державної виконавчої влади та місцевого самоврядування. Їхнє функціональне призначення полягає в наданні рекомендацій та експертних висновків консультативно-дорадчого характеру.

Громадські слухання та обговорення. Публічні заходи, що дозволяють обговорити проєкти місцевих програм, бюджетів, містобудівної документації та інші важливі питання.

Звернення громадян та електронні петиції. Інструменти, що дозволяють громадянам як індивідуально, так і колективно (електронні петиції) висловити свою позицію, ініціювати розгляд важливих питань та вимагати реагування від влади.

Громадська експертиза та ініціативи. Інструмент, за допомогою якого громадськість може оцінювати діяльність органів влади та вносити власні пропозиції до законопроектів та політик.

Інструменти прямої демократії. Місцевий референдум, загальні збори громадян за місцем проживання та органи самоорганізації населення.

Слід зауважити, що ефективність цих інструментів залежить не тільки від їхнього існування в законодавстві, але й від прозорості процедур, обізнаності громадян та політичної волі влади.

Наприклад, громадські слухання мають проводитися не рідше одного разу на рік, але їхня дієвість визначається ступенем залученості людей та тим, чи враховуються їхні пропозиції. Органи влади, що перешкоджають реалізації цих форм участі, мають нести відповідальність.

У контексті політичної участі громадських об'єднань, важливо розрізнити поняття «адвокація» та «лобіювання».

1) Адвокація (advocacy) – це діяльність громадських організацій, спрямована на просування та захист публічного, некомерційного інтересу.

2) Лобіювання (lobbying), навпаки, є діяльністю з просування комерційних інтересів певних груп чи компаній. В Україні це розмежування було офіційно закріплене з набранням чинності Закону «Про лобіювання» з 1 вересня 2025 року [39].

Цей закон, хоча й регулює комерційну сферу, має значні вторинні наслідки для громадського сектору. Він створює «Реєстр прозорості», який відкриває для публіки інформацію про те, хто, з якими інтересами, бюджетами та через які зустрічі взаємодіє з владою [46].

До прийняття цього закону, комерційне лобіювання відбувалося переважно в тіні, що ускладнювало ідентифікацію прихованих інтересів, які

впливають на формування державної політики. З появою Реєстру, ця інформація стає доступною, що надає громадським організаціям новий потужний інструмент для їхньої адвокаційної роботи.

Тепер, замість припущень, ГО можуть спиратися на конкретні, доказові дані. Це дозволяє їм ефективніше відстежувати ризики, знаходити точки впливу та підкріплювати свої звернення та кампанії фактами. Наприклад, громадська організація, що моніторить доступність ліків, може побачити в Реєстрі зустрічі фармацевтичних лобістів з чиновниками та оперативно підготувати свою позицію, мобілізувавши пацієнтські групи. Цей механізм суттєво посилює інструменти громадського контролю, роблячи адвокацію більш аргументованою та впливовою.

В Україні діяльність громадських організацій охоплює широкий спектр сфер, від антикорупційної боротьби та реформування законодавства до надання гуманітарної допомоги та міжнародної адвокації. Їхній вплив на політичний процес є багатограним та інституціоналізованим.

Яскравим прикладом реформаторського впливу є діяльність Центру протидії корупції (ЦПК). Ця організація відіграла ключову роль у розробці та впровадженні антикорупційного законодавства, яке стало основою для створення ключових антикорупційних інституцій, таких як Національне антикорупційне бюро (НАБУ) та Національне агентство з питань запобігання корупції (НАЗК) [28].

Під час повномасштабного вторгнення ЦПК також активно займається міжнародною адвокацією, мобілізуючи експертні середовища для підготовки аналітичних матеріалів із питань безпеки, зброї та санкцій для іноземних партнерів.

Іншим значущим актором є Громадянська мережа ОПОРА, яка спеціалізується на виборчому законодавстві та спостереженні за виборами. Серед її найвагоміших досягнень – кодифікація виборчого законодавства через прийняття Виборчого кодексу, що уніфікував правила проведення виборів в Україні та ускладнив їх часті зміни. Також ОПОРА сприяла запровадженню

відкритих виборчих списків та розширенню доступу до виборів для людей з інвалідністю та внутрішньо переміщених осіб.

Безпрецедентний вплив на політичний процес продемонстрував волонтерський рух після початку повномасштабного вторгнення. Волонтерські ініціативи та фонди стали критично важливим інструментом доповнення державних інституцій, забезпечуючи потреби Збройних Сил України та надаючи гуманітарну допомогу населенню.

Приклад Благодійного фонду «Повернись живим» є показовим. У 2024 році він став однією з найбільших благодійних організацій за доходом, що свідчить про високий рівень довіри суспільства [54].

Високий рівень довіри до волонтерів та громадських організацій є однією з найсильніших сторін українського громадянського суспільства. Однак, тут спостерігається цікавий парадокс, який потребує детального аналізу. За даними Опендатаботу, у 2024 році 89% громадських організацій та 77% благодійних фондів не подали фінансові звіти, що є усталеною традицією з 2021 року [54].

Ця ситуація, що свідчить про системну проблему з прозорістю, здавалося б, мала б підірвати довіру. Проте, аналіз показує, що з початком повномасштабної війни кількість непрозорих організацій навіть зменшилася.

Цей процес можна пояснити тим, що в умовах національної кризи суспільство посилило свій «неформальний» контроль, концентруючи довіру та фінансові потоки до невеликої кількості великих, ефективних та, що головне, прозорих організацій.

Також слід згадати ГО «Чесно», яка моніторить діяльність політиків і партій, проводячи кампанії за прозорість виборів, наприклад, аналізуючи декларації депутатів під час місцевих виборів 2020 р., що вплинуло на формування громадської думки [50].

Інший приклад – «Реанімаційний пакет реформ» (РПР), коаліція понад 100 ГО, яка лобіює реформи в судовій системі, антикорупційній сфері та децентралізації, сприяючи прийняттю законів, таких як Закон «Про запобігання корупції» тощо [45].

Органи самоорганізації населення (ОСН) також є ефективним інструментом для вирішення конкретних, адресних проблем на локальному рівні, що часто виходять за рамки можливостей депутатів. Їхня діяльність дозволяє мінімізувати корупційні ризики, оскільки вони представляють інтереси жителів у відносинах з місцевою владою.

Наведемо декілька прикладів:

Яскравим прикладом є ОСН «Березняки-Тельбін» у Києві, який у 2016 році реалізував перший у місті проєкт громадського відеоспостереження, встановивши камери та обладнавши серверну. Цей кейс демонструє, як локальна ініціатива може успішно вирішити проблему безпеки в громаді [29].

Інший успішний приклад – сільський комітет у Мельниках на Волині, який домігся вирішення питань з ремонтом дороги та поведженням з відходами. Голова цього ОСН згодом очолила старостинський округ, що підкреслює, як ОСН може стати кадровою базою для формування нової місцевої політичної еліти [30].

У Шевченківському районі Києва ОСН «Шулявка» активно організовує конференції та збори для обговорення питань благоустрою та розвитку мікрорайону. Наприклад, у лютому 2025 року було заплановано проведення конференції щодо діяльності органу самоорганізації населення Квартальний комітет «Шулявка».

У житловому масиві Львова Сихові, мешканці активно долучаються до облаштування дитячих та спортивних майданчиків. Наприклад, у липні 2023 року було відремонтовано дитячий майданчик на вулиці Сихівська, 8 завдяки ініціативі місцевих жителів. Також у 2020 році було встановлено сучасний спортивний майданчик на вулиці Сихівська, 17–19, що включає тренажери для різних вікових категорій [19].

Незважаючи на значний потенціал, ОСН стикаються з низкою викликів. Головним із них є складна та тривала процедура створення, яка визнається «невиправдано складною». Ця бюрократична перешкода обмежує поширення

та системний розвиток ОСН, роблячи успішні приклади радше винятками, ніж правилом.

Варто зазначити, що громадські організації в Україні виступають не лише як механізм контролю за владою, але й як активні учасники процесу реформування публічної служби. Вони здатні забезпечити додатковий експертний потенціал та сприяти створенню більш ефективних механізмів управління. Завдяки участі у громадських радах та консультаціях, ГО надають рекомендації консультативно-дорадчого характеру, що впливає на формування державної політики.

Громадянське суспільство в Україні загалом визнається як найміцніший елемент демократії. Проте, його стратегічний вплив не є беззаперечним. Незважаючи на законодавчі механізми, існують фактори, що можуть обмежувати реальну ефективність. Так, деякі громадські організації можуть керуватися не публічним інтересом, а прагненням підвищити власну престижність.

Крім того, керівництво органів виконавчої влади може використовувати маніпуляції при формуванні громадських рад, перетворюючи їх на неефективні структури, що фактично не мають впливу на державну політику. Ця ситуація є одним із ключових викликів, що стоїть перед українським громадянським суспільством, і вимагає подальших зусиль для забезпечення справжньої, а не імітованої участі.

Хоча громадські організації та органи самоорганізації населення діють на різних рівнях – ГО здебільшого на загальнонаціональному та регіональному, а ОСН на локальному – між ними можлива ефективна синергія та взаємодія. Великі громадські організації, які мають експертизу у сфері адвокації та правозахисту, можуть проводити тренінги та надавати правову підтримку місцевим ініціативам та ОСН.

Ця співпраця створює «зворотний зв'язок» між експертним середовищем та низовими ініціативами, що дозволяє посилювати вплив на всіх рівнях. Наприклад, завдяки таким взаємодіям, місцеві жителі отримують знання та

інструменти для ефективного відстоювання своїх прав і використання можливостей локальної демократії.

Отже, проведений аналіз демонструє, що громадські організації та органи самоорганізації населення є невід’ємними та динамічними суб’єктами політичного процесу в Україні. Вони діють на різних рівнях, від загальнонаціонального до найменших територіальних одиниць, але з єдиною метою – зміцнення демократичних засад, забезпечення прозорості та залучення громадян до прийняття рішень.

Законодавчо закріплені форми та інструменти участі, такі як громадські слухання, електронні петиції та консультативно-дорадчі органи, створюють формальну основу для взаємодії. При цьому, реальний вплив громадського сектору виходить далеко за межі формальних механізмів. Він проявляється в успішній адвокації ключових реформ (зокрема, антикорупційної та виборчої), безпрецедентному волонтерському русі, що став критично важливим для обороноздатності країни, та в ефективних, хоч і поодиноких, прикладах вирішення локальних проблем через ОСН.

Підсумовуючи наголосимо, що перед інститутами участі стоять значні виклики. Системні проблеми, такі як масове ігнорування фінансової звітності громадськими організаціями та бюрократична складність процедури створення ОСН, можуть обмежувати їхній потенціал. Крім того, існує ризик маніпуляцій з боку влади та недостатня ефективність окремих консультативних структур.

Попри ці перешкоди, повномасштабна війна стала каталізатором для позитивних змін. Вона прискорила процеси самоорганізації, підвищила рівень довіри до найпрозоріших та найефективніших гравців сектору та продемонструвала критичну важливість їхньої ролі.

2.2. Сучасні приклади участі громадянського суспільства в прийнятті ключових політичних рішень

У контексті розбудови демократичної держави участь громадянського суспільства в процесах прийняття ключових політичних рішень є не просто бажаним елементом, а критичною умовою забезпечення прозорості, підзвітності та легітимності влади. В українських реаліях, де становлення державних інститутів відбувалося паралельно з розвитком громадянської свідомості, ця взаємодія набула особливого значення, ставши своєрідним барометром демократичних трансформацій. Аналіз сучасних прикладів такої участі дозволяє не лише зафіксувати досягнення, але й виявити виклики, пов'язані з війною, та зрозуміти напрямки подальшого розвитку.

Всебічний аналіз у попередніх підрозділах дає нам змогу визначати громадянське суспільство в Україні як механізм соціальної взаємодії, що складається з різноманітних об'єднань, громадських рухів та ініціатив, які є відносно автономними від держави.

Його сутнісна ознака – визнання людини, її інтересів, прав і свобод як головної цінності. На відміну від авторитарних систем, де держава є центром влади, в українському контексті громадські об'єднання стали формою підтримки зв'язку між суспільством і державою, здатною впливати на державні інститути та захищати громадян від необґрунтованого втручання. Така динаміка свідчить про перехід від державоцентричного до громадяноцентричного підходу в управлінні, що є фундаментальною зміною на шляху до повноцінної демократії.

Як слушно зазначає дослідниця А.М. Шаповалова: «Роль громадянського суспільства в державі багатогранна та динамічна, адже діє як важливий механізм стримування та рівноваги, притягуючи уряди до відповідальності за їхні дії та політику, одночасно відстоюючи права та інтереси різноманітних спільнот» [62, с. 148].

Одним з перших яскравих прикладів участі громадянського суспільства в прийнятті ключових політичних рішень під час незалежності України стала Помаранчева революція 2004 р., ініційована в відповідь на фальсифікації президентських виборів. Громадянське суспільство, представлене коаліцією

неурядових організацій (НГО), таких як «Пора» мобілізувало понад мільйон громадян на мирні протести в Києві та інших містах [11].

Мета полягала в забезпеченні чесних виборів і протидії авторитарним тенденціям режиму Леоніда Кучми. Через масові акції, моніторинг виборів та міжнародний тиск, громадянське суспільство досягло перегляду результатів: Верховний Суд України скасував фальсифіковані підсумки, що призвело до повторного голосування та перемоги Віктора Ющенка.

Одним із найяскравіших та найуспішніших прикладів системного впливу громадянського суспільства на ключові політичні рішення в Україні є антикорупційна реформа, яка стала основою для євроінтеграційних процесів. Вона була ініційована, просунута та контролюється переважно громадськими організаціями, які діють як незалежний наглядовий орган.

Конкретним результатом цієї роботи стало створення трьох незалежних антикорупційних органів: Національного антикорупційного бюро (НАБУ), Спеціалізованої антикорупційної прокуратури (САП) та Вищого антикорупційного суду (ВАКС).

У випадку з ВАКС, громадський сектор зіграв ключову роль, переконавши Міжнародний валютний фонд (МВФ) зробити створення цього суду умовою для надання Україні фінансування на суму 1,9 млрд доларів США. Цей прецедент є класичним прикладом використання «громадської дипломатії» та міжнародного важеля для досягнення внутрішніх політичних змін.

Завдяки цілеспрямованим зусиллям громадських організацій та їхній співпраці з міжнародними партнерами, Україна досягла позитивного прогресу, що було відзначено міжнародними рейтингами, зокрема покращенням показників у Corruption Perception Index [12, с. 7].

Створення та запуск системи електронного декларування для державних службовців також є прикладом наполегливої адвокаційної кампанії громадянського суспільства. Ця система розглядалася як ключова вимога для отримання безвізового режиму з Євросоюзом та фінансової допомоги. Проте її запуск супроводжувався потужним політичним протистоянням. У серпні 2016

року Держспецзв'язок навмисно зірвав терміни сертифікації системи, поставивши під загрозу виконання міжнародних зобов'язань України [53].

У відповідь, коаліція громадських організацій «Декларації під контролем» організувала акції протесту під Адміністрацією президента, вимагаючи від глави держави вето закону про законопроект, що містив «недолугі правки», та забезпечити повноцінний запуск системи. Активісти не просто вимагали, а й були готові допомагати в розробці альтернативного закону.

Завдяки цьому тиску та консолідованій позиції, що підтримувалася міжнародними партнерами, систему було запущено, що стало важливим механізмом дієвого контролю громадськості над фінансами чиновників. Цей кейс продемонстрував, що навіть в умовах інституційного опору, консолідована позиція громадянського суспільства може змусити владу виконати свої зобов'язання.

Судова реформа є однією з найскладніших, оскільки тут громадянське суспільство стикається з найбільшим інституційним опором. Однак її успіх є критично важливим для забезпечення верховенства права. Згідно зі свіжими дослідження центра Разумкова, 73% відсотків респондентів висловлюють недовіру до судів Соціологічні опитування вказують на вкрай низький рівень довіри до судів [32].

Безперечно, цей факт надає легітимності активній участі громадськості в цьому процесі. Згадаємо, що для забезпечення прозорості та доброчесності у відборі суддів ВАКС було створено Громадську раду міжнародних експертів, яка отримала безпрецедентне право повного доступу до матеріалів досьє кандидатів.

Подібні механізми громадського контролю також були запроваджені під час реформи Вищої ради правосуддя (ВРП) та Вищої кваліфікаційної комісії суддів (ВККС). Участь громадських рад у цих процесах є критично важливою, оскільки вона виступає гарантом незалежності та ефективності нових судових органів.

Загалом в період з 2014-2016 рр. мета участі громадянського суспільства полягала в боротьбі з системною корупцією, яка гальмувала розвиток. Через громадські слухання, петиції та співпрацю з ВР, РПР досягла прийняття Закону «Про запобігання корупції» у 2014 р. та запуску НАБУ у 2015 р., що призвело до розслідування понад 1000 справ проти високопосадовців.

Цей приклад є критичним для демократичної країни, оскільки посилює прозорість влади, зменшуючи корупцію, що є основою для економічного зростання та довіри до інститутів, хоча виклики, як політичний тиск на НАБУ та його реконструкція, вказують на потребу постійного моніторингу і що найголовніше – пильної уваги з боку народу.

Також зазначимо, що децентралізація є однією з найуспішніших реформ в історії України, що дозволила передати повноваження та фінансові ресурси на місцевий рівень. Ключову роль в її просуванні та забезпеченні належної реалізації відіграла коаліція громадських організацій «Реанімаційний Пакет Реформ» (РПР), створена під час Революції Гідності. РПР, як платформа, що об'єднала експертів та активістів, напрацьовувала законодавчі зміни та надавала адвокаційну підтримку.

Зокрема, РПР активно виступала за проведення місцевих виборів на новій територіальній основі, сформованій у результаті реформи. Коаліція наголошувала на необхідності створення спроможних територіальних громад, які могли б забезпечувати жителів якісними послугами. Також РПР відстоювала фінансову незалежність громад, підтримуючи збереження для місцевих бюджетів 60% податку на доходи фізичних осіб (ПДФО) [20].

Це демонструє, як громадянське суспільство допомагало не лише ініціювати реформу, а й забезпечити її інституційну та фінансову стійкість. Крім того, недержавні організації відіграють важливу роль у наданні соціальних послуг на місцях, заповнюючи прогалини, які не може покрити місцеве самоврядування.

Реформа «Нова українська школа» (НУШ), розпочата у 2018 році, мала на меті змінити підхід до освіти, зробивши його більш дитиноцентричним і

спрямованим на розвиток компетентностей. У її просуванні та впровадженні активну роль відіграють громадські організації, зокрема ГО «Смарт освіта» та «Нова українська школа». «Смарт освіта» виросла з ініціативи «Батьківський контроль», яка у 2012 році звернула увагу на низьку якість підручників [44].

Сьогодні ці організації займаються розвитком освітньої системи, розробляють методичні матеріали, навчають вчителів, зокрема як працювати з дітьми з особливими освітніми потребами. Громадські організації виступають за те, щоб реформа продовжувалася, попри виклики, пов'язані з війною та бюрократичним опором.

Вони вказують на важливість комунікації реформи, оскільки, згідно з дослідженнями, не всі вчителі глибоко розуміють її сутність. Громадський сектор в освіті є важливим партнером держави, який не лише критикує, а й надає конкретну допомогу у впровадженні змін.

Екологічна адвокація в Україні є ще однією сферою, де громадянське суспільство досягло значного прогресу, впливаючи на державні рішення. Одним із яскравих прикладів є ухвалення Закону України «Про управління відходами», який наближає українське законодавство до стандартів ЄС. Цей рамковий закон заклав фундамент для реформи, передбачивши нову дозвільну систему, децентралізацію управління відходами та запровадження європейських принципів, як-от «забруднювач платить» [43].

Громадські організації, як-от «Екодія», активно працюють у цій сфері, об'єднуючи експертів та активістів для впливу на прийняття рішень. Вони займаються адвокацією у таких напрямках, як зміна клімату, трансформація енергосистеми та екологізація промисловості.

«Екодія» також досягла успіху на міжнародному рівні, адвокуючи включення принципів зеленого відновлення до регламентів ЄС, що має вплив і на локальному рівні в Україні. Цей досвід показує, що громадянське суспільство здатне ефективно працювати не лише на національному, а й на міжнародному рівні, використовуючи різні інструменти для досягнення своїх цілей.

З початком повномасштабного вторгнення росії роль громадянського суспільства в Україні зазнала кардинальної трансформації. Від функції суто контролера та адвоката реформ воно перейшло і до екзистенційної ролі у підтримці стійкості держави.

У перші місяці повномасштабної війни на перший план вийшли волонтерські та благодійні ініціативи, які відіграли вирішальну роль у забезпеченні потреб Сил оборони та цивільного населення. Згідно з дослідженнями, 77% опитаних громадських та благодійних організацій допомагають ЗСУ, а на рахунки найбільших фондів було перераховано понад 33.96 млрд гривень. Кількість зареєстрованих благодійних організацій у 2022 році зросла майже у вісім разів.

Ця зміна ролі була не відступом від політичних процесів, а трансформацією політичного впливу. Завдяки прозорості та ефективності, яку демонструють фонди, як-от «Повернись живим», що не беруть відсоток на адміністративні витрати, громадянське суспільство завоювало безпрецедентний рівень довіри [5]. Ця довіра, підкріплена конкретними результатами (постачання дронів, екіпірування), є новим джерелом політичної легітимності для громадських організацій, що дозволяє їм займати міцні позиції в діалозі з владою.

В умовах масового внутрішнього переміщення громадян, громадські організації відіграють ключову роль у формуванні та реалізації політики щодо ВПО. Такі організації, як Благодійний фонд «Право на захист», надають безоплатну юридичну, психологічну та матеріальну допомогу переселенцям.

Одним із найважливіших досягнень у цій сфері стало створення Рад ВПО як консультативно-дорадчих органів при органах місцевого самоврядування. Ці ради залучаються до розробки та реалізації регіональних і місцевих політик [36]. Цей приклад показує, що роль громадянського суспільства не обмежується лише великими національними реформами, а поширюється на мікрорівневу, інклюзивну політику.

Створення Рад ВПО є визнанням того, що лише залучення самих бенефіціарів до процесу прийняття рішень може забезпечити ефективність політики. Цей механізм демонструє децентралізацію влади та перехід до горизонтальної моделі управління, де влада та громадяни виступають партнерами.

Навіть в умовах війни, коли пріоритетом є єдність, громадянське суспільство продовжує виконувати свою контрольну функцію, виступаючи проти законодавчих ініціатив, що загрожують демократичним свободам. Яскравим прикладом є критика законопроекту №10337 «Про добровільне лобіювання», який є частиною європейських зобов'язань України [31].

Провідні громадські організації, зокрема ті, що входять до Реанімаційного Пакету Реформ, виступили зі спільною заявою проти цього законопроекту в його поточному вигляді. Вони стверджують, що законопроект не зменшить олігархічні впливи, а навпаки, може бути використаний для тиску на громадські організації та активістів, змушуючи їх реєструватися як «лобістів» під загрозою штрафів.

На думку активістів, це може створити систему тиску на громадянське суспільство, оскільки нечіткі формулювання дозволяють переслідувати людей за участь у круглих столах чи громадську експертизу під приводом «незаконного лобіювання». Цей конфлікт показує, що зріле громадянське суспільство в Україні готове критикувати владу, навіть коли вона формально виконує міжнародні зобов'язання, якщо це суперечить фундаментальним демократичним цінностям.

Досвід ефективної мобілізації та волонтерства під час війни переходить у сферу післявоєнного відновлення. Українське громадянське суспільство було визнано міжнародними дослідницькими організаціями, як-от Chatham House, одним із ключових факторів стійкості країни перед лицем російської агресії.

Громадські організації впевнені, що володіють необхідними навичками та досвідом, щоб значно підвищити ефективність зусиль з відновлення. Ця позиція

підтримується і з боку уряду, який очікує співпраці та підтримки від громадянського суспільства у цьому процесі.

Це свідчить про зміну парадигми: від контролю за владою, громадянське суспільство переходить до співвідповідальності за результати. Така динаміка є новою і показує глибоку інтеграцію громадськості в державні процеси. Уряд заявляє про готовність до співпраці та надання допомоги, що дозволяє громадянському суспільству надавати повноцінну допомогу владі.

Отже, участь громадянського суспільства в прийнятті ключових політичних рішень в Україні є багатограним та динамічним процесом. Проаналізовані приклади свідчать, що українське громадянське суспільство пройшло шлях від спонтанних революційних протестів до інституціоналізованої адвокації, а в умовах повномасштабного вторгнення – до екзистенційної ролі у підтримці держави.

Серед ключових здобутків – ініціювання та забезпечення створення незалежних антикорупційних органів (НАБУ, ВАКС), відстоювання прозорості через системи електронного декларування та ProZorro, а також формування механізмів інклюзивної політики щодо ВПО. Крім того, громадський сектор відіграв вирішальну роль у просуванні децентралізації, медичної та освітньої реформ, а також вплинув на формування екологічної політики. Ці досягнення стали можливими завдяки поєднанню різноманітних методів: від масових протестів і публічних акцій до юридичної експертизи, участі в робочих групах та ефективної «громадської дипломатії».

Наостанок, участь громадянського суспільства залишається критично важливою і позитивною для України. Вона виступає як запобіжник від авторитаризму, забезпечуючи прозорість, підзвітність та верховенство права. Завдяки цій активності Україна демонструє не лише свою здатність до оборони, а й до глибокої демократичної трансформації, що є фундаментальною умовою для її європейського майбутнього.

РОЗДІЛ 3. ВИКЛИКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ РОЛІ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА В ПОЛІТИЧНОМУ ПРОЦЕСІ УКРАЇНИ

3.1. Основні виклики для громадянського суспільства в Україні

Виклики для громадянського суспільства в Україні є критичним аспектом аналізу його ролі у формуванні політичних рішень, оскільки вони відображають бар'єри, що перешкоджають ефективній взаємодії між суспільством і державою, а також впливають на демократичний розвиток країни.

Актуальність цього питання в контексті даної роботи зумовлена непростю траєкторією еволюції громадянського суспільства після здобуття незалежності в 1991 р., коли воно стикалося з пострадянським спадком тоталітаризму, а також сучасними реаліями повномасштабної російсько-української війни з 2022 р., яка посилила проблеми корупції, непрозорості та ухилення від відповідальності. Аналіз викликів дозволяє оцінити стійкість громадянського суспільства, виявити системні проблеми та запропонувати шляхи їх подолання, що є необхідним для посилення демократичних інститутів в умовах зовнішньої агресії та внутрішніх реформ.

Формування громадянського суспільства в Україні бере свій початок на межі 1980–1990-х років, коли розгортання процесів національно-державного відродження стало ключовим поштовхом для його становлення. На цьому початковому етапі інститути громадянського суспільства спрямовувалися на демократизацію громадського життя, лібералізацію економіки та захист прав і свобод людини, що розглядалося як необхідна умова для просування України шляхом реформ.

Період від проголошення незалежності України у 1991 році до початку Революції гідності у 2013 році характеризується складним та суперечливим процесом становлення громадянського суспільства. Формування інститутів демократії та громадської активності відбувалося в умовах політичної

нестабільності, економічних криз та впливу пострадянських практик управління. Незважаючи на поступове зростання кількості громадських організацій, цей процес супроводжувався низкою суттєвих викликів.

Одним із головних викликів стала інерція радянської політичної культури, яка передбачала відсутність реальних механізмів громадської участі, централізовану владу та пасивність громадян у питаннях політики. Навіть після здобуття незалежності в суспільній свідомості зберігалися патерналістські настрої: очікування, що держава повинна вирішувати всі проблеми, а громадяни мають обмежену роль у контролі чи впливі на політичні процеси. Це істотно ускладнювало становлення громадянської активності, оскільки значна частина населення залишалася відчуженою від політичної сфери [74].

1990-ті роки були періодом глибокої економічної кризи, яка зумовила соціальну дезорієнтацію населення. У таких умовах громадські ініціативи часто не мали стабільної фінансової бази. Значна частина неурядових організацій була змушена покладатися на грантову підтримку міжнародних донорів (USAID, Фонд «Відродження», Європейська комісія тощо). Це створювало парадокс: формально кількість організацій зростала, проте їхня діяльність часто мала «проектний» характер і була орієнтована більше на виконання вимог донорів, ніж на реальні потреби громад [14, с. 54].

Хоча Конституція України 1996 року закріпила демократичні принципи та права на об'єднання, механізми їхньої реалізації залишалися формальними. Законодавство щодо діяльності громадських організацій було суперечливим і часто не забезпечувало реальних умов для розвитку третього сектору. Бюрократичні перепони при реєстрації об'єднань громадян, обмежений доступ до фінансування та відсутність прозорих механізмів взаємодії з владою призводили до слабкої інституціоналізації громадянського суспільства.

1990-ті роки були періодом глибокої економічної кризи, яка зумовила соціальну дезорієнтацію населення. У таких умовах громадські ініціативи часто не мали стабільної фінансової бази. Значна частина неурядових організацій була змушена покладатися на грантову підтримку міжнародних донорів

(USAID, Фонд «Відродження», Європейська комісія тощо). Це створювало парадокс: формально кількість організацій зростала, проте їхня діяльність часто мала «проектний» характер і була орієнтована більше на виконання вимог донорів, ніж на реальні потреби громад.

Протягом усього періоду 1991–2013 рр. однією з ключових проблем залишалася корупція та низький рівень прозорості органів влади. Відсутність механізмів ефективного контролю, слабка незалежність судової системи та монополізація медіа ускладнювали можливості громадських ініціатив впливати на політичні рішення. Це призводило до формування «олігархічної моделі», у якій великі бізнесові групи визначали політичний порядок денний, а роль громадянського суспільства залишалася другорядною [14, с. 112].

Таким чином, у 1991–2013 рр. громадянське суспільство України проходило етапи становлення, що супроводжувалося глибокими суперечностями. Воно демонструвало здатність до мобілізації у кризових ситуаціях (зокрема під час Помаранчевої революції), проте загалом залишалося інституційно слабким, фінансово залежним і фрагментованим. Патерналістські настрої, корупція, відсутність прозорих механізмів взаємодії з владою та регіональні відмінності обмежували його вплив на системні трансформації.

Однак із початком Революції гідності ситуація принципово змінилася. Саме громадянське суспільство стало рушійною силою протестів 2013–2014 рр., взявши на себе функцію мобілізації, самоорганізації та координації дій. Події Майдану показали, що українські громадяни здатні не лише до емоційних протестів, а й до створення сталих горизонтальних мереж, ефективних форм волонтерства та солідарності. Від цього моменту розпочався новий етап розвитку громадянського суспільства, який уже не обмежувався окремими сплесками активності, а перетворився на системний чинник суспільно-політичного життя.

Аналіз динаміки громадянської активності за роки незалежності виявляє певний парадокс, який можна визначити як феномен «сплячої активності» (*dormancy to action*). Традиційні соціологічні вимірювання, що базуються на

формальній участі громадян у громадських організаціях, часто демонстрували низькі показники. Наприклад, у 2019 році лише 8% громадян України повідомляли про залученість до громадської діяльності, а у 2021 році ця цифра становила лише 4%, при цьому 90% українців не належали до жодних громадських організацій. Такий підхід може призвести до хибного висновку про слабкість українського громадянського суспільства [74].

Проте, в періоди гострих криз та зовнішніх шоків, таких як Революція Гідності та повномасштабне вторгнення, спостерігалися масові, неформальні, але надзвичайно потужні сплески активності. У 2014 році 65% українців жертвували кошти на благодійність, а 15% брали активну участь у волонтерстві [74].

Після 24 лютого 2022 року, за деякими оцінками, від 60% до 80% громадян були залучені до різних форм цивільного спротиву вже до квітня 2022 року [74]. Така динаміка свідчить про те, що справжня сила українського ГС полягає не стільки в інституціональній сталості, скільки в його унікальній здатності до самоорганізації, швидкої мобілізації та формування неформальних мереж у відповідь на загрози. Це є ключовою особливістю, яка відрізняє український ГС від аналогічних структур у багатьох інших країнах.

Насамперед слід відзначити трансформацію функцій та діяльності як ключового виклику.

З початком повномасштабного вторгнення Росії в Україну у 2022 році, громадянське суспільство продемонструвало безпрецедентну адаптивність, швидко перепрофілювавши свою діяльність на вирішення найгостріших проблем воєнного часу. Допомога Збройним Силам України (ЗСУ) та жертвам російської агресії стала основним напрямом діяльності. Для наочності візьмемо часовий відрізок саме на початку війни, тоді згідно з результатами дослідження 2022 року, 77% опитаних громадських та благодійних організацій допомагали ЗСУ, зокрема через гуманітарну допомогу (близько 90%), інформаційну підтримку (майже 70%) та організацію зборів на потреби армії (близько 50%) [13].

Ця трансформація дозволила ГС взяти на себе безліч функцій, які держава не могла ефективно виконувати самостійно в перші місяці війни. Зокрема, це стосується логістичної підтримки (транспортування вантажів), документування воєнних злочинів, надання психологічної та соціальної допомоги ветеранам та внутрішньо переміщеним особам, а також участь у відбудові інфраструктури.

Такі ініціативи, як «Карта руйнувань і відновлення» від «Антикорупційного штабу» та «росія заплатить» від Київської школи економіки, є яскравими прикладами цієї діяльності. Українське громадянське суспільство, таким чином, перейшло від ролі «сторожового пса» демократії до ролі «співуправління» кризовими процесами, беручи на себе відповідальність за сфери, з якими державний апарат не міг впоратися.

За даними дослідження, у 2022 році кількість зареєстрованих благодійних організацій зросла майже у 8 разів, до 6 367, тоді як кількість нових громадських організацій зменшилася майже вдвічі. Ця зміна не є просто кількісним зростанням, а вказує на якісну трансформацію [13].

Безпрецедентний сплеск волонтерства на хвилі емоційного піднесення вимагав інструментів для ефективного збору та розподілу коштів, що логічно призвело до масової реєстрації благодійних фондів. Цей тренд демонструє зміну пріоритетів громадянської активності: від традиційної політичної адвокації до прямої, практичної гуманітарної та мілітарної допомоги, що відображає нагальні потреби суспільства та міжнародних донорів.

Не менш важливими є правові та інституційні виклики. В умовах воєнного стану держава має право та обов'язок обмежувати доступ до певної інформації з міркувань національної безпеки. Ця обґрунтована необхідність, однак, створює напругу та правові дилеми для громадянського суспільства. Хоча Конституція України гарантує право громадян на звернення до органів влади, яке не може бути обмежене навіть в умовах воєнного стану, самі громадські організації стикаються з викликами у взаємодії та координації своїх дій з державними та силовими структурами.

Ця потреба у координації породжує нові правові та етичні дилеми, оскільки може поставити під загрозу незалежність ГС. Крім того, діяльність ГС в умовах постійної загрози вимагає швидкого реагування, мобілізації ресурсів та нових стратегій взаємодії. Іншим значним викликом є брак інструментів та ресурсів для ефективного документування воєнних злочинів та порушень прав людини. Таким чином, війна не лише змінила фокус діяльності ГС, але й вимагає від нього модернізації та адаптації інститутів для функціонування в нових реаліях, не втрачаючи своєї незалежності.

Слід зазначити виклики у сфері корупції та прозорості. Корупція в Україні залишається однією з найгостріших проблем, поступаючись за рівнем занепокоєння лише воєнним діям та зростанню вартості життя. В умовах повномасштабної війни вона є не лише фінансовою проблемою, але й прямою загрозою національній безпеці та стійкості, оскільки підриває довіру як усередині суспільства, так і з боку міжнародних партнерів.

Масштабне зростання обсягів міжнародної допомоги, яка до червня 2023 року сягнула близько 170 млрд євро, призвело до збільшення кількості випадків, що мають ознаки корупції при її отриманні та розподілі. Згідно з повідомленнями правоохоронних органів, були зафіксовані випадки зникнення гуманітарних вантажів на митницях та вимоги «відкатів» у деяких обласних військових адміністраціях [63].

Однією з системних проблем є відсутність у кримінальному законодавстві спеціальної норми, що стосується гуманітарної допомоги, через що зловживання розслідуються за іншими статтями, а правоохоронні органи часто виявляють небажання займатися такими справами. Розкрадання допомоги негативно позначається на міжнародній репутації України, що може ускладнити подальшу співпрацю з партнерами.

Корупційні ризики залишаються однією з найбільш загрозливих проблем у мобілізаційній системі та діяльності військово-лікарських комісій (ВЛК). За даними НАЗК, виявлено 20 ключових корупційних ризиків, серед яких – зловживання під час медичних оглядів, вимагання хабарів за надання

відстрочок за станом здоров'я, маніпуляції з паперовим документообігом та участь посадових осіб у схемах незаконного переправлення чоловіків через кордон. Суми хабарів за ухилення від мобілізації досягали 25 тис. доларів [35].

Подібні практики створюють відчуття правової нерівності, демотивують тих, хто сумлінно виконує свій обов'язок, та підбивають довіру до державних інституцій. Для громадянського суспільства це означає виклик формування ефективних механізмів громадського контролю, підзвітності та прозорості, адже саме суспільний тиск і активність можуть стати запобіжниками корупції та гарантією збереження легітимності влади в умовах війни.

Іншим важливим викликом є обмеження прозорості у сфері публічних закупівель. В умовах воєнного стану було внесено зміни до системи ProZorro, що дозволяють приховувати частину інформації про оборонні закупівлі з міркувань безпеки.

Хоча з вересня 2024 року було впроваджено нові правила, які передбачають оприлюднення більшої частини інформації, вона все ще може бути прихована до 90 днів після закінчення воєнного стану. Це створює «сліпу зону» для громадського контролю, що може сприяти зловживанням і розкраданням, знижуючи довіру до ефективності використання державних коштів.

Тепер поговоримо про виклики в інформаційній сфері. Інформаційна війна є невід'ємною складовою повномасштабної агресії, а російська пропаганда становить серйозну загрозу для українського суспільства. Вона спрямована на емоційне маніпулювання, дискредитацію опонентів, розпалювання ненависті та створення внутрішнього розбрату.

Пропаганда використовує такі методи, як навішування ярликів, підміна понять, перекручування фактів та нахабна брехня, щоб сформувати у аудиторії бажані погляди та поведінку. Відповіддю на цей виклик стало об'єднання зусиль держави та громадянського суспільства, зокрема через створення Центру протидії дезінформації та грантові програми, спрямовані на розвиток медіаграмотності.

Водночас, в умовах війни постають виклики для свободи слова. Згідно зі звітом Freedom House «Freedom in the World 2022», Україна класифікується як «частково вільна». Крім фізичних загроз для журналістів з боку окупантів, існують системні проблеми, що впливають на інформаційний простір [70].

Зокрема, телемарафон «Єдині новини» критикується за звуження спектру тем та обмеження доступу для опозиційних політичних партій, що створює дисбаланс у представленні думок. Ця ситуація демонструє конфлікт між прагненням забезпечити єдиний інформаційний простір в умовах війни та принципами плюралізму та свободи слова, які є фундаментальними для демократичного громадянського суспільства. Хоча єдиний марафон може бути ефективним інструментом протидії дезінформації, обмеження плюралізму думок може спричинити недовіру до державних інституцій та послабити демократичні завоювання у довгостроковій перспективі.

Ми вважаємо, що інтеграція внутрішньо переміщених осіб залишається однією з найгостріших соціальних проблем. Мільйони українців, змушених покинути свої домівки, стикаються з численними викликами на новому місці. Найважливішим серед них є житлове питання. Інші проблеми включають нестачу інформації про права та пільги, складнощі з пошуком роботи, нестачу соціального житла та коштів для оплати орендованого.

Громадянське суспільство та волонтери відіграють критичну роль у вирішенні цих проблем. Вони діють як «сили швидкого реагування», надаючи допомогу значно швидше, ніж державні бюрократичні механізми. Багато волонтерів, які допомагають ВПО, самі є переселенцями, що створює унікальну модель взаємодопомоги та соціальної адаптації [27].

Зареєстровані громадські організації мають перевагу у залученні міжнародної допомоги, що робить їх ключовими посередниками між донорами та потребами на місцях. Найкращі прихистки для ВПО функціонують там, де громадські організації активно залучають допомогу, розвантажуючи таким чином органи місцевого самоврядування.

В умовах тривалої війни Україна стикається з масштабною проблемою інтеграції ветеранів до цивільного життя. Виклики, що постають перед ними, є занадто великими, щоб держава могла впоратися з ними самотужки. Повернення ветеранів вимагає не лише медичної, а й психологічної реабілітації, а також подолання соціальних бар'єрів. За даними досліджень, ветеранська спільнота може зіткнутися з ворожим середовищем, яке не розуміє їхнього досвіду і не надає належної підтримки [22].

Варто згадати, що існуючий державний підхід до ветеранів, що продиктований радянським патерналістським спадком, не був належним чином переосмислений за часи незалежності. Це може призвести до взаємного суспільного розчарування, втрати «людського капіталу», коли ветеран зникає як фактор економічних відносин або виїжджає за кордон, а також до зростання соціальної напруги. У відповідь на ці виклики громадянське суспільство бере на себе ключову роль, надаючи психологічну підтримку та допомагаючи ветеранам з інтеграцією та пошуком роботи, заповнюючи прогалини, які не може покрити державна політика.

Не менш важливими за зовнішні загрози є внутрішні проблеми, що ставлять під загрозу довгострокову стійкість самого громадянського суспільства. Одним з основних викликів є фінансова залежність від міжнародних донорів. Хоча на початку війни донорські організації збільшили свої проєктні портфелі та послабили вимоги до звітності грантоотримувачів, зараз, в умовах довготривалого конфлікту, фінансування скорочується.

Це ставить під загрозу існування багатьох громадських організацій та ініціатив, що є критично важливими для країни. Зокрема, було призупинено фінансування з боку USAID, що є яскравим прикладом цієї тенденції. За даними досліджень 2023 року, фінансова забезпеченість та кадрове питання є головними труднощами, з якими стикаються громадські організації, і частка організацій, що повідомляли про ці проблеми, зросла порівняно з 2022 роком.

Іншим ключовим внутрішнім викликом є кадрове вигорання, що є серйозною загрозою для довгострокової стійкості ГС. Дослідження показують,

що понад третина (36%) працівників благодійної сфери вже переживають професійне вигорання, і ще третина (35%) перебувають на шляху до його формування [55].

Це вигорання частіше спостерігається у менеджерів та жінок. Його основними причинами є невдячність з боку бенефіціарів, токсичний менеджмент, а також відчуття відсутності результатів та постійна напруга. Психологиня Мар'яна Мавко наголошує, що в таких умовах надзвичайно важливим є відпочинок, однак працівники часто нехтують цим. Оплачувана робота може частково протидіяти вигоранню, оскільки вона демонструє цінність праці працівника [55].

Отже, громадянське суспільство в Україні демонструє унікальну здатність до мобілізації та адаптації. Воно взяло на себе безпрецедентну кількість державних функцій у сферах гуманітарної допомоги, підтримки ЗСУ, відбудови та інтеграції ВПО.

Проте, незважаючи на цю безпрецедентну силу, українське ГС стикається з багатогранними викликами. Історична циклічність активності, що чергується з періодами спаду, підкреслює необхідність інституціоналізації. Правові та інституційні виклики, пов'язані з обмеженням прав і свобод в умовах воєнного стану, вимагають делікатного балансу між національною безпекою та демократичними принципами.

Корупція, що проникла у сфери гуманітарної допомоги, мобілізації та державних закупівель, є прямою загрозою, яка підриває довіру та ставить під сумнів ефективність міжнародної підтримки. Нарешті, російська дезінформація та державний контроль за інформаційним простором становлять виклик для плюралізму думок, а внутрішні проблеми, такі як фінансове вигорання волонтерів та залежність від донорів, загрожують довгостроковій стійкості самого ГС.

Для сталого розвитку ГС у повоєнний період критично важливим є подолання цих системних викликів. Необхідно забезпечити сталу фінансову основу для громадських організацій, впровадити прозорість у всіх сферах

взаємодії з державою та зберегти баланс між потребами воєнного часу та демократичними свободами.

І насамкінець, громадянське суспільство має відігравати провідну роль у процесах відбудови та інтеграції до ЄС, що вимагатиме від нього трансформації та модернізації, а від держави – визнання його експертизи та незалежності. Тільки в умовах взаємодії та синергії між державою та суспільством можливе успішне подолання наслідків війни та подальше розбудова сильної, демократичної та європейської України.

3.2. Перспективи посилення впливу громадянського суспільства на політичні рішення та рекомендації для покращення

В умовах повномасштабного вторгнення російської федерації в Україну громадянське суспільство (ГС) продемонструвало безпрецедентну життєздатність, адаптивність та стало одним із ключових чинників національної стійкості. Його роль вийшла далеко за межі традиційних функцій, як-от контроль та адвокація, і охопила критично важливі сфери, що зазвичай є виключною компетенцією держави.

Насамперед це стосується волонтерської та гуманітарної допомоги Збройним Силам України, а також підтримки постраждалих від війни громадян. Ця трансформація створила нові можливості для інституційного посилення впливу громадськості на формування та реалізацію політичних рішень.

Особливої актуальності це питання набуває в контексті повоєнної відбудови України. Успішне відновлення країни неможливе без прозорості та ефективного управління значними фінансовими ресурсами, які надходитимуть від міжнародних партнерів. У цьому процесі роль громадянського суспільства як гаранта підзвітності та надійного партнера держави стає критично важливою.

Варто зауважити, що дослідження перспектив інституціоналізації потенціалу громадянської мобілізації та перетворення його на сталий механізм

впливу на державні рішення є не тільки доцільним, але й необхідним для забезпечення демократичного та сталого розвитку України.

Повномасштабна війна стала каталізатором потужного сплеску солідарності та активності на всіх рівнях суспільства. Згідно з даними опитувань, у 2022 році не менше 75% громадян були залучені до протидії агресії в той чи інший спосіб. Це масове залучення є проявом так званого низового активізму, який мобілізував потенціал окремих людей і неформальних груп, що швидко об'єдналися в умовах кризи. За перші десять місяців повномасштабної війни ЗМІ згадували про благодійні та волонтерські ініціативи понад 98 тисяч разів [13].

Феномен волонтерства став своєрідною відповіддю на обмеженість державних ресурсів та швидку потребу в реагуванні на виклики війни. Завдяки цій діяльності, громадянське суспільство набуло безцінних навичок кризового менеджменту, командної роботи, фандрейзингу, а також ефективної міжсекторальної співпраці та розбудови партнерств.

Цей досвід, сформований у найкризовіших умовах, стане безцінним фундаментом для подальшої інституційної розбудови. Проте, важливо усвідомлювати, що низовий активізм, за своєю природою, є циклічним та короткотривалим. Перетворення цього ситуативного потенціалу на постійний інструмент впливу є одним із головних завдань для українського громадянського суспільства [56].

Першою перспективою ми вбачаємо інституційну адаптацію та зміну пріоритетів ОГС.

У попередньому підрозділі ми вже зачіпали цю тему, одна розвинемо тезу таким чином, що вторгнення змусило українські громадські організації (ОГС) до швидкої та радикальної адаптації. Дві третини з них були змушені терміново перепрофілювати свою діяльність. Лише чверть організацій, які існували до війни, продовжили працювати у своїх звичних сферах. Більшість (56,4%) поєднали довоєнні пріоритети з новими, а 18,8% повністю змінили напрямок діяльності [13].

Тобто, якщо до 2022 року громадські організації значною мірою зосереджувалися на традиційних напрямках – правозахисті, культурі, освіті, локальному розвитку, то після початку агресії відбулася масштабна переорієнтація.

Аналіз пріоритетів новостворених органів громадянського суспільства (ОГС) свідчить про їхню чітку орієнтацію на подолання наслідків війни: 65,1% зосереджені на допомозі армії, а 61,8% – на підтримці жертв війни. Хоча така мобілізація та адаптація і викликала сплеск довіри до волонтерів і громадських організацій, цей процес не був безпроблемним. Основним викликом для ОГС залишається фінансова стабільність, яку як новостворені, так і давні організації оцінили як найбільш проблематичну сферу (61,6% та 59,8% відповідно) [13].

У такій трансформації вбачаються не лише виклики, але й важливі перспективи розвитку. По-перше, громадські організації довели здатність діяти швидше й ефективніше за державні інституції в кризових умовах, що підвищило їхній авторитет у суспільстві.

Рівень довіри до волонтерських рухів і громадського сектору суттєво зріс, що створює підґрунтя для розширення їхнього впливу на вироблення політики. По-друге, інтеграція воєнних і гуманітарних завдань у діяльність ОГС сприяє їхньому наближенню до ключових проблем суспільства, що, у свою чергу, посилює суспільну легітимність і здатність відображати реальні потреби громадян.

Шукаючи нові моделі фінансування, ОГС здатні посилити власну автономність, розширити партнерство з бізнесом і місцевими громадами, а також виробити сталі механізми самозабезпечення. Це, своєю чергою, сприятиме формуванню більш сталої та впливової архітектури громадянського суспільства, яке не лише реагує на кризи, а й здатне системно формувати порядок денний.

Отже, досвід інституційної адаптації українських громадських організацій у час війни є передусім перспективою розвитку, яка відкриває можливість перетворення громадянського суспільства з реактивного актора на

стратегічного партнера держави у процесі ухвалення політичних рішень. Зростання довіри до третього сектору, його гнучкість та інноваційність створюють підґрунтя для зміцнення демократичних інституцій та посилення ролі громадськості у формуванні майбутньої політики України.

Тепер розглянемо перспективи посилення впливу громадянського суспільства на політичні рішення.

Поточна ситуація в Україні відкриває вікно можливостей для інституціоналізації та посилення впливу громадянського суспільства. Перетворення тимчасової кризи на сталий фундамент для розбудови нової, демократичної та ефективної системи управління можливе завдяки активній участі громадськості на всіх етапах ухвалення рішень, особливо в контексті повоєнної відбудови та європейської інтеграції. Ці перспективи розкриваються в кількох взаємопов'язаних вимірах.

Інструментальні та законодавчі перспективи.

Масове залучення громадян у волонтерський рух та громадський активізм може бути трансформоване в більш структуровані та стійкі механізми політичного впливу. Існуючі інструменти громадської участі, як-от електронні петиції та публічні консультації, мають потенціал для якісного вдосконалення та використання в майбутньому.

1) Посилення ефективності електронних петицій. Електронні петиції показали себе як дієвий інструмент для швидкої мобілізації громадської думки та привернення уваги до важливих проблем. У перспективі цей механізм можна посилити, забезпечивши обов'язковість ухвалення політичних рішень на їх основі, а не лише перенаправлення звернень до інших органів. Це запобігатиме знеціненню інструменту та розчаруванню громадськості [1].

2) Дієва імплементація Закону «Про публічні консультації». Прийняття Верховною Радою Закону «Про публічні консультації» є важливою передумовою для інклюзивного врядування [42]. Повна імплементація цього закону після скасування воєнного стану, створення єдиної онлайн-платформи та запровадження чітких процедур звітності дасть можливість громадськості

системно впливати на формування державної та місцевої політики. Важливою перспективою є адвокація включення до закону норми щодо обов'язковості публічних консультацій для законопроектів, ініційованих народними депутатами, які наразі становлять більшість ухвалених законів.

3) Ефективні місцеві інструменти. На місцевому рівні існують інструменти, як-от громадські слухання, загальні збори громадян та місцеві ініціативи. Їхня ефективність залежить від професійної підготовки активістів та прозорості процедур. Перспектива полягає в перетворенні цих інструментів із формальних на реальні механізми прямої демократії, які дадуть можливість громадам самим формувати та вносити проекти рішень на розгляд місцевих рад [15].

Інституціоналізація та професіоналізація громадянського сектору.

Потужний сплеск волонтерства та низового активізму потребує інституціоналізації для забезпечення довготривалого впливу. Перетворення ситуативної допомоги на сталу експертизу є ключовим завданням для українського ГС.

1) Розвиток організаційної стійкості. Досвід масштабного волонтерського руху в час війни продемонстрував, що мільйони українців опанували навички кризового менеджменту, комунікації та командної роботи. Це безцінний капітал для майбутнього розвитку місцевих спільнот. Перспектива полягає у трансформації ситуативної волонтерської активності у сталу практику громадської участі. Для цього необхідні інвестиції в освітні програми, локальні школи лідерства, тренінги з проектного менеджменту та адміністрування. Завдяки цьому колишні волонтери зможуть стати активними учасниками процесу ухвалення рішень, спрямованих на розвиток їхніх громад. [57].

2) Формування сталих коаліцій. Ефективність впливу громадськості значно зростає, коли організації об'єднуються в коаліції. Прикладом такої синергії є успішна адвокація реформи оборонних закупівель, що стала результатом спільної роботи таких організацій, як НАКО та Transparency International Ukraine. У перспективі цей досвід може бути поширений на інші

сфери, зокрема на моніторинг відбудови, де спільні дії різних експертних груп значно посилять їхню вагу та вплив [15].

3) Професіоналізація експертизи. Громадянське суспільство набуло значних навичок кризового менеджменту та фандрейзингу. Перспектива полягає у їхній професіоналізації для вирішення складних державних завдань. Це включає навчання управлінню проєктами з відбудови, підвищення експертності з питань протидії корупції та моніторингу державних фінансів, а також набуття навичок стратегічного планування.

Роль громадського контролю в забезпеченні підзвітності влади.

Громадський контроль, що традиційно сприймався як тиск на владу, може перетворитися на сталий механізм партнерства, особливо в контексті використання значних міжнародних коштів на відбудову.

1) Контроль за повоєнною відбудовою. Відбудова України потребуватиме прозорого управління мільярдами доларів. Перспектива полягає у застосуванні успішної моделі громадського контролю, подібної до реформи оборонних закупівель, до сфери відбудови. Громадські організації можуть відігравати ключову роль у моніторингу державних закупівель, забезпеченні прозорості використання коштів та запобіганні корупції [47].

2) Розширення доступу до інформації. Необхідно вирішити проблему обмеженого доступу до публічної інформації, що виникла в умовах воєнного стану. Перспектива полягає в пошуку балансу між безпековими міркуваннями та прозорістю, щоб громадські аналітичні центри могли повноцінно здійснювати моніторинг. Це дозволить громадськості відстежувати ефективність витрат і запобігати потенційним зловживанням, що є критично важливим для довіри міжнародних партнерів та суспільства.

3) Створення ефективних консультативно-дорадчих органів. Громадські ради при органах виконавчої влади мають потенціал перетворитися з формальних інститутів на реальні механізми впливу [7, с. 38]. Перспектива полягає у забезпеченні їхнього незалежного функціонування та наданні їм реальних повноважень для внесення пропозицій та здійснення контролю.

Залучення до повоєнної відбудови та європейської інтеграції.

Процеси відбудови та інтеграції в ЄС відкривають унікальні можливості для ГС. Громадянське суспільство може перетворитися з «контролера» на повноцінного партнера уряду.

1) Включення ГС в офіційні органи відбудови. Одним із ключових викликів повоєнного періоду є забезпечення прозорості та ефективності процесів відбудови. Для цього необхідним є сталий і інституційний формат участі організацій громадянського суспільства (ОГС) у роботі державних структур, відповідальних за координацію відновлення. Зокрема, йдеться про залучення до Національної ради з відновлення та її робочих груп.

Такий підхід дозволить:

- інтегрувати експертизу громадського сектору у стратегічне планування;
- запобігти корупційним ризикам та зловживанням під час розподілу коштів;
- врахувати потреби місцевих громад ще на етапі формування державної політики.

Інституційна присутність громадських організацій у структурах відбудови зміцнить довіру суспільства до державних рішень і створить баланс між урядом, бізнесом та громадянами.

2) Забезпечення виконання вимог ЄС. Європейська інтеграція України безпосередньо залежить від виконання «кандидатських вимог», серед яких п'ять із семи стосуються антикорупційної політики, судової системи та верховенства права. У цьому контексті громадянське суспільство отримує особливу місію: посилення ролі «сторожового пса» через моніторинг реформ та адвокацію якісних змін.

Перспектива полягає у: розширенні співпраці між громадськими організаціями, урядовими структурами та міжнародними партнерами; створенні незалежних аналітичних центрів, що відстежуватимуть прогрес реформ; мобілізації експертного середовища для вироблення рішень, які відповідатимуть стандартам ЄС. Таким чином, активна участь громадянського

суспільства здатна пришвидшити процес інтеграції України до європейських політичних і правових структур, адже саме ОГС можуть гарантувати сталість змін та їхню орієнтацію на інтереси громадян.

3) Використання міжнародного досвіду. Після завершення воєнних дій перед Україною постане завдання не лише фізичної відбудови, а й соціальної реконструкції суспільства. У цьому процесі надзвичайно цінним є міжнародний досвід постконфліктних країн (Балкани, Грузія, Руанди та ін.), де громадянське суспільство відігравало вирішальну роль у: відновленні соціальної згуртованості; створенні механізмів перехідного правосуддя; документуванні воєнних злочинів та відновленні історичної пам'яті; формуванні платформ для діалогу і примирення.

Перспектива для України полягає у творчій адаптації цих практик до власного контексту. Це означає створення національних програм соціального діалогу, інституцій для збору свідчень про воєнні злочини, а також підтримку культурних і освітніх проєктів, спрямованих на подолання травматичного досвіду війни. Як зазначає Сердюк А., ключовим завданням є поєднання відбудови з формуванням середовища довіри, в якому суспільство зможе рухатися вперед без загрози повторення минулих помилок. [52].

Посилення впливу на місцевому рівні та в громадах.

У контексті відбудови України особливого значення набуває посилення ролі місцевих громад як осередків прийняття рішень і впровадження змін. Якщо раніше фокус діяльності організацій громадянського суспільства (ОГС) був значною мірою орієнтований на центральні органи влади, то тепер перспективним напрямом є розширення їхньої участі на місцевому рівні. Саме громади стануть головними майданчиками для реалізації політики відновлення, соціальної інтеграції та модернізації інфраструктури.

1) Розбудова спроможності громад. Досвід повномасштабної війни показав, що українці здатні ефективно мобілізуватися в умовах кризи: мільйони громадян долучилися до волонтерських ініціатив, демонструючи навички кризового менеджменту, командної роботи та колективної відповідальності.

Перспектива полягає в тому, щоб перетворити цей ситуативний досвід на довгострокову практику участі у процесах ухвалення рішень. Це потребує інвестування у програми розвитку організаційних, управлінських та комунікаційних навичок місцевих активістів, що дозволить їм інтегруватися в систему управління громадами як повноцінні суб'єкти політичного процесу [57].

2) Активізація місцевих ініціатив. Одним із найбільш перспективних інструментів для розширення участі громадян є місцеві ініціативи, які дозволяють напряду вносити проєкти рішень на розгляд органів місцевого самоврядування. Розвиток цього механізму сприятиме підвищенню якості політичних рішень, адже вони враховуватимуть реальні потреби громадян. Перспектива полягає у створенні програм підтримки та навчання для громадських об'єднань, які готують такі проєкти, зокрема у сфері адвокації, комунікації з владою та аналізу місцевої політики. Це дозволить зробити інструмент місцевих ініціатив не декларативним, а реально дієвим каналом впливу на владу [15].

3) Сприяння міжсекторальній співпраці. Ефективність громад значною мірою залежить від здатності до налагодження співпраці між трьома ключовими секторами: громадянським суспільством, місцевою владою та бізнесом. Перспектива полягає у створенні постійних діалогових платформ, на яких представники всіх секторів зможуть виробляти узгоджені рішення, координувати ресурси та спільно реалізовувати проєкти з відбудови. Такий формат дозволить підвищити прозорість управління, посилити взаємну довіру та зробити громади більш стійкими до майбутніх викликів [47].

На основі аналізу поточного стану, викликів та здобутків українського громадянського суспільства, ми сформуваємо наступні рекомендації для інституційного посилення його впливу:

1) Забезпечення фінансової стабільності та інституційного розвитку. Державні та міжнародні донорські програми мають бути переорієнтовані на підтримку організаційного розвитку, а не лише на проєктну діяльність. Це

включає розробку програм, які стимулюють ОГС вибудовувати сталі інституції, а також надаватимуть ваучери на експертну та менторську підтримку.

2) Запровадження повної прозорості у сфері відбудови. Органи влади повинні забезпечити повний і вільний доступ громадськості до інформації про використання коштів на відбудову. Необхідно створити уніфіковану, відкриту електронну платформу, де громадяни зможуть моніторити кожен етап фінансування та виконання робіт.

3) Розширення сфери Закону «Про публічні консультації». Верховній Раді України слід внести зміни до Закону, щоб обов'язкові публічні консультації поширювалися на законопроекти, ініційовані народними депутатами, що усуне значну правову прогалину.

4) Професіоналізація сектора. Необхідно інвестувати в освіту та підвищення кваліфікації представників ОГС з управління проєктами відбудови, фандрейзингу, а також з питань боротьби з корупцією. Це допоможе перетворити волонтерський потенціал на високоекспертну силу, здатну ефективно співпрацювати з державними інституціями.

5) Створення постійних механізмів міжсекторальної співпраці. Для забезпечення інклюзивності та врахування інтересів громадськості, представники ОГС мають бути включені на постійній основі до складу органів, відповідальних за відбудову, наприклад, до Національної ради з відновлення.

Отже, аналіз поточного стану та перспектив українського громадянського суспільства свідчить про його глибоку трансформацію, яка відбулася під впливом повномасштабної війни. Війна каталізувала, мобілізувала та професіоналізувала сектор, перетворивши його на незамінного гравця, здатного заповнювати критичні функції держави, а також ініціювати та досягати системних реформ. Цей досвід, набутий в екстремальних умовах, є унікальним активом для майбутнього України.

Узагальнюючи можна сказати, що майбутнє України значною мірою залежить від здатності інституціоналізувати цей потенціал та перейти від ситуативного, вимушеного волонтерства до системної, інклюзивної взаємодії з

державою. Посилення впливу громадянського суспільства – це не просто бажаний, а критично необхідний крок для успішної відбудови, ефективної боротьби з корупцією та завершення процесу європейської інтеграції. Ефективне партнерство між державою, бізнесом та громадянським суспільством, засноване на взаємній довірі, відповідальності та прозорості, стане запорукою розбудови стійкої, демократичної та процвітаючої країни.

ВИСНОВКИ

В ході виконання роботи, нами було досягнуто наступних висновків:

— дослідили поняття та складові громадянського суспільства. Поняття громадянського суспільства еволюціонувало від античного ототожнення з державою до сучасної концепції автономної сфери взаємодії індивідів та груп. Класична парадигма, започаткована Т. Гоббсом, поступово перейшла до розмежування суспільства і держави завдяки ідеям Дж. Локка і Г. В. Ф. Гегеля, який вперше чітко виділив його як арену боротьби індивідуальних інтересів. У сучасних підходах, зокрема у Ю. Габермаса, громадянське суспільство розглядається як простір публічної комунікації та контролю над владою. Для України це поняття критично важливе, оскільки допомагає ідентифікувати механізми самоорганізації. На основі аналізу, громадянське суспільство визначається нами як незалежна від держави сфера соціальних відносин, де інтереси громадян реалізуються через добровільні асоціації. Його основними ознаками є самоорганізація, пріоритет прав людини, економічна незалежність та високий рівень правосвідомості. Інститути, такі як громадські та благодійні організації, є фундаментальними структурними елементами, що забезпечують реалізацію цих принципів і сприяють демократичним процесам;

— розглянули історичний розвиток громадянського суспільства. Довели, що це складна еволюція від архаїчних форм до інституціоналізованих структур. У світовому вимірі ГС пройшло шлях від ототожнення з державою в Античності до чіткого розмежування в епоху Просвітництва, де філософи, зокрема Г. В. Ф. Гегель, заклали теоретичну основу для концепції автономної сфери індивідуальних інтересів. У ХХІ столітті громадянське суспільство набуло глобального характеру, використовуючи цифрові технології як потужний інструмент для мобілізації та впливу. Український шлях до становлення громадянського суспільства є унікальним, сформованим в умовах бездержавності та протистояння імперіям. Феномени, як-от Запорозьке козацтво, яке було прототипом громадянської самоорганізації, культурно-

просвітницькі «Громади» XIX століття та дисидентський рух, що став моральним фундаментом, підкреслюють глибоку вкоріненість здатності до самоорганізації. Переломними моментами стали Помаранчева революція та особливо Революція Гідності, яка перетворила українське суспільство з реактивного на зрілий, проактивний суб'єкт державотворення;

— охарактеризували форми та інструменти участі українських громадських організацій та органи самоорганізації населення у політичному процесі. Громадські організації (ГО) та органи самоорганізації населення (ОСН) є ключовими суб'єктами політичного процесу в Україні, забезпечуючи підзвітність влади та залучення громадян до прийняття рішень. Відповідно до Закону України «Про громадські об'єднання», ГО можуть створюватися фізичними та/або юридичними особами, діючи як консультативні та представницькі органи, що впливають на державну політику через адвокаційну діяльність. У свою чергу, ОСН, як інструменти прямої демократії, вирішують локальні питання на рівні територіальних громад. Українське законодавство закріплює різноманітні форми участі, включаючи громадські ради, слухання, електронні петиції та громадську експертизу. Практика показує, що реальний вплив громадського сектору значно перевищує формальні механізми, що демонструється успішними антикорупційними реформами (ЦПК, НАБУ), кодифікацією виборчого законодавства (ОПОРА), та безпрецедентним волонтерським рухом, який став критично важливим для обороноздатності країни;

— дослідили сучасні приклади участі громадянського суспільства в прийнятті ключових політичних рішень. Участь громадянського суспільства в Україні є ключовою для забезпечення прозорості, підзвітності та легітимності влади, що особливо проявилось після Помаранчевої революції 2004 року. Сучасні приклади демонструють перехід від спонтанних протестів до інституціоналізованої адвокації та виконання екзистенційної ролі під час війни. Серед ключових здобутків – ініціювання та контроль над антикорупційною реформою, що призвела до створення НАБУ, САП та ВАКС, а також успішні

кампанії з просування електронного декларування та децентралізації. Громадські організації, такі як «Екодія» та «Смарт освіта», відіграли важливу роль в екологічній та освітній реформах, а також у формуванні політики щодо ВПО. З початку повномасштабного вторгнення, волонтерський рух став критично важливим інструментом підтримки Збройних Сил України, завоювавши безпрецедентну довіру суспільства. Попри це, громадянське суспільство продовжує виконувати свою контрольну функцію, виступаючи проти законодавчих ініціатив, що загрожують демократичним свободам, що свідчить про його зрілість та важливість для європейського майбутнього України;

— проаналізували основні виклики для громадянського суспільства в Україні. Громадянське суспільство в Україні пройшло складний шлях, стикаючись із інерцією радянської політичної культури, економічними кризами та корупцією. Хоча до 2013 року воно було фрагментованим і залежним від донорів, Революція Гідності та повномасштабне вторгнення виявили його унікальну здатність до швидкої самоорганізації та масової мобілізації, перетворивши його з «сторожового пса» демократії на ключового співуправлінця. Однак, сучасне українське громадянське суспільство стикається з низкою викликів. Трансформація діяльності спричинила перефокусування на волонтерську та гуманітарну допомогу, що змінила пріоритети, але призвела до системної проблеми вигорання активістів. Правові та інституційні виклики в умовах воєнного стану, зокрема обмеження прозорості та доступу до інформації, створюють напругу між безпекою і демократичними принципами. Корупція у сферах гуманітарної допомоги та мобілізації залишається прямою загрозою, яка підриває довіру як всередині країни, так і серед міжнародних партнерів. Крім того, інформаційна війна та питання свободи слова ставлять під сумнів плюралізм. Нарешті, фінансова залежність від міжнародних донорів, що зменшується, загрожує довгостроковій стійкості організацій;

— відзначили перспективи посилення впливу громадянського суспільства на політичні рішення та рекомендації для покращення. Повномасштабна війна каталізувала глибоку трансформацію українського громадянського суспільства, перетворивши його з контролера на критично важливого співуправлінця та гаранта національної стійкості. Волонтерський рух, що продемонстрував безпрецедентну здатність до самоорганізації та кризового менеджменту, став основою для подальшого посилення впливу громадськості. Перспективи полягають в інституціоналізації цього потенціалу, зокрема через вдосконалення інструментів прямої демократії (електронні петиції, публічні консультації), професіоналізацію сектору та його повноцінне включення в процеси повоєнної відбудови та європейської інтеграції. Подолання викликів, таких як фінансова залежність та вигорання, є критичним для забезпечення сталості. Ефективне партнерство між державою та суспільством, засноване на прозорості та довірі, є ключовою запорукою для розбудови стійкої, демократичної та європейської України.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Амеліна К. Громадянське суспільство онлайн. Петиції, які призвели до змін, і як визначати їхню ефективність. LB.ua. 2023. URL: https://lb.ua/news/2023/05/15/554977_gromadyanske_suspilstvo_onlayn.html (дата звернення: 06.09.2025)
2. Брегеда А. Ю. Основи політології: навч. посібн. Київ: КНЕУ, 2000. 312 с.
3. Буздуган Я. Правові засади участі громадських організацій у здійсненні громадського контролю. URL: <https://stu.cn.ua/wp-content/uploads/2021/04/pravo.pdf> (дата звернення: 05.09.2025)
4. Бунік М. З. Принципи моделювання громадянського суспільства як сфери самоврядних відносин: монографія. Львів: ЛА «Піраміда». 2024. 168 с.
5. БФ Повернись Живим. Офіційний сайт. URL: https://savelife.in.ua/?https://savelife_in_ua&gad_source=1&gad_campaignid=21981557885&gbraid=0AAAAADh_Q0N-ZpbT-_p7U3wLIfwehVoc0&gclid=CjwKCAjwlOrFBhBaEiwAw4bYDS_NctkV7ZIEu-QL6LhAS7de8LilxvZLu191VOwi5co5hfSZYHI7YRoC4n8QAvD_BwE (дата звернення: 05.09.2025)
6. Васьків О. НАЗК визначило 20 найпоширеніших корупційних ризиків у роботі ВЛК: запропоновано заходи мінімізації. Суспільне новини. 2023. URL: <https://suspilne.media/648534-nazk-viznacilo-20-najposirenisih-korupcijnih-rizikiv-u-roboti-vlk-zaproponovano-zahodi-minimizacii/> (дата звернення: 05.09.2025)
7. Віхляєв М. Ю. Громадські ради при органах виконавчої влади України та роль громадських об'єднань у їх діяльності. Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ. 2013. № 2. С. 36–43.
8. Волкова О. М. Громадянське суспільство: український контекст. *Юридичний вісник. Повітряне і космічне право*. 2014. № 2. С. 24–28.

9. Гарасимів Т. Дефініція “громадянське суспільство”: філософсько-правова парадигма. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Серія: Юридичні науки. 2017. № 861 (13). С. 105–112.
10. Гірман О. С. Держава та громадянське суспільство: особливості взаємодії. *Публічне управління XXI століття: форсайтінг успіху: зб. тез XVI Міжнар. наук. Конгресу*. 2016. № 21. С. 155–158.
11. Громадянська партія «Пора». Liga.net. 2010. URL: https://file.liga.net/ua/parties/grajdanskaya_partiya_i_pora_i (дата звернення: 05.09.2025)
12. Громадянське суспільство vs. корупція в Україні. Київ: ДУХ І ЛІТЕРА, 2019. 240 с.
13. Громадянське суспільство України в умовах війни-2022 - звіт за результатами дослідження. Єднання. URL: <https://ednannia.ua/news/nashi-novini/12447-gromadyanske-suspilstvo-ukrajini-v-umovakh-vijni-2022-zvit-za-rezultatami-doslidzhennya> (дата звернення: 05.09.2025)
14. Громадянське суспільство: політичні та соціально-правові проблеми розвитку : монографія. Г. Ю. Васильєв, В. Д. Воднік, О. В. Волянська та ін. ; за ред. М. П. Требіна. Харків : Право, 2013. 536 с.
15. Дев'ять способів залучити жителів до рішень у громаді, і як це прописати у статуті – аналітика. Децентралізація. 2024. URL: <https://decentralization.ua/news/17626> (дата звернення: 06.09.2025)
16. Інститути громадянського суспільства: роль, можливості та переваги для громади. 2025. URL: <https://kharkivoda.gov.ua/news/132159> (дата звернення: 04.09.2025)
17. Ісаков В. В. Становлення громадянського суспільства: історико-правовий аспект. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2014. №2. С. 8–11.
18. Історія вчень про державу і право : підручник. за ред. проф. Г. Г. Демиденка, проф. О. В. Петришина. Харків : Право, 2009. 256 с.

19. Качай м'язи: на Сихові з'явився спортивний майданчик. 2019. URL: <https://lviv.vgorode.ua/news/sobytyia/389300-kachai-miazy-na-sykhovi-ziavyvsia-sportyvnyi-maidanchyk> (дата звернення: 05.09.2025)
20. Коаліція РПП закликає ухвалити рішення, необхідні для завершення першого етапу реформи місцевого самоврядування. URL: <https://decentralization.ua/news/12590?page=14> (дата звернення: 05.09.2025)
21. Колодій А. Історична еволюція громадянського суспільства та уявлень про нього (формування ідеалу). URL: https://political-studies.com/?page_id=2 (дата звернення: 04.09.2025)
22. Концепція політики щодо ветеранів та їхніх сімей Експертні рекомендації до формування оновленої державної політики щодо ветеранів та їхніх сімей. 2023. URL: <https://www.pryncyp.org/wp-content/uploads/2024/01/veteranpolicy.pdf> (дата звернення: 05.09.2025)
23. Коробка М. Становлення і розвиток українських товариств «Просвіта» як осередків національно-культурного відродження (друга половина XIX – перша половина XX ст.). *Етнічна історія народів Європи*. Вип. 42. С. 142–148.
24. Костюк Д. С. Вплив «Помаранчевої революції» на розвиток громадянського суспільства в Україні (2004-2013 рр.). Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського. Серія: Історичні науки. 2018. Том 29 (68). С. 19–24.
25. Курганський С. Від віче до цифрового протесту: етапи розвитку громадянського суспільства в Україні. *Політикус : наук. журнал*. 2025. № 2. С. 77–86.
26. Мельник Н. В. Еволюція самоорганізації народу в Україні. *Право і суспільство*. 2014 № 2. С. 29–33.
27. Місії громадських організацій під час війни: зміна напрямків, залучення міжнародної допомоги, інтеграція ВПО. 2022. URL: <https://www.prostir.ua/?news=misiji-hromadskyh-orhanizatsij-pid-chas-vijny-zmina-napryamkiv-zaluchennya-mizhnarodnoji-dopomohy-intehratsiya-vpo>

28. НАЗК | Національне агентство з питань запобігання корупції. Офіційний сайт. URL: <https://nazk.gov.ua/uk/> (дата звернення: 05.09.2025)

29. Органи самоорганізації населення (ООН), що це та навіщо? Коростенська міська рада. 2025. URL: <https://korosten-rada.gov.ua/organy-samoorganizacziyi-naselennya-osn-shho-cze-ta-navishho/> (дата звернення: 05.09.2025)

30. Органи самоорганізації населення та їх взаємодія з місцевими органами влади. Інститут Громадянського Суспільства. 2025. URL: <https://www.csi.org.ua/news/organy-samoorganizacziyi-naselennya-ta-yih-vzayemodiya-z-misczevymy-organamy-vlady/> (дата звернення: 05.09.2025)

31. Острікова Т. Чи відповідає український закон про доброчесне лобіювання європейським практикам? Ліга закон. 2024. URL: https://biz.ligazakon.net/analytics/225930_chi-vidpovda-ukranskiy-zakon-pro-dobrochesne-lobiyuvannya-vropeyskim-praktikam (дата звернення: 05.09.2025)

32. Оцінка ситуації в країні, довіра до соціальних інститутів, політиків, посадовців та громадських діячів, ставлення до виборів під час війни, віра в перемогу (лютий–березень 2025р.). Разумков центр. 2025. URL: <https://razumkov.org.ua/napriamky/sotsiologichni-doslidzhennia/otsinka-sytuatsii-v-kraini-dovira-do-sotsialnykh-instytutiv-politykiv-posadovtsiv-ta-gromadskykh-diiachiv-stavlennia-do-vyboriv-pid-chas-viiny-vira-v-peremogu-liutyiberezen-2025r> (дата звернення: 05.09.2025)

33. Пасько Я. І. Демократичні версії громадянського суспільства. *Науковий часопис національного педагогічного університету імені м. П. Драгоманова*. 2019. № 41 (54). С. 89–101.

34. Перетворення буття людини і соціуму в контексті сучасного цивілізаційного розвитку : монографія. [В. П. Мельник, А. Ф. Карась, З. Е. Скринник та ін.] ; за наук. ред. З. Е. Скринник, А. Ф. Карася. Львів : ЛНУ ім. Івана Франка, 2024. 302 с.

35. Поліція викрила корупційні схеми ухилення від мобілізації в шести областях України. Укрінформ. 2025. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric->

society/4005824-policia-vikrila-korupcijni-shemi-uhilenna-vid-mobilizacii-v-sesti-oblastah-ukraini.html (дата звернення: 05.09.2025)

36. Портал Рад ВПО – підтримка, співпраця та розвиток Рад ВПО. Офіційний сайт. URL: <https://radyvpo.org.ua/> (дата звернення: 05.09.2025)

37. Про громадські об'єднання. Закон України від 22.03.2012 № 4572-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4572-17#Text> (дата звернення: 05.09.2025)

38. Про звернення громадян. Закон України від 02.10.1996 № 393/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/393/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 05.09.2025)

39. Про лобіювання. Закон України від 23.02.2024 № 3606-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3606-20#Text> (дата звернення: 05.09.2025)

40. Про місцеве самоврядування в Україні. Закон України від 21.05.1997 № 280/97-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/280/97-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 05.09.2025)

41. Про органи самоорганізації населення. Закон України від 11.07.2001 № 2625-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2625-14#Text> (дата звернення: 05.09.2025)

42. Про публічні консультації. Закон України від 20.06.2024 № 3841-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3841-20#Text> (дата звернення: 06.09.2025)

43. Про управління відходами. Закон України; Перелік від 20.06.2022 № 2320-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2320-20#Text> (дата звернення: 05.09.2025)

44. Профільна: реформа старшої школи в Україні. URL: <https://life.pravda.com.ua/projects/starsha-shkola/profilna-reforma-308373/> (дата звернення: 05.09.2025)

45. Реанімаційний пакет реформ. Офіційний сайт. URL: <https://rpr.org.ua/> (дата звернення: 05.09.2025)

46. Розпочав роботу Реєстр прозорості. 2025. URL: <https://radnuk.com.ua/novyny/rozpochav-robotu-reiestr-prozorosti/> (дата звернення: 05.09.2025)
47. Роль громадянського суспільства у формуванні державної політики. NKU. 2022. URL: <https://nku.com.ua/rol-gromadyanskogo-suspilstva-u-formuvanni-derzhavnoyi-polityky/> (дата звернення: 05.09.2025)
48. Росія заплатить. Офіційний сайт. URL: <https://kse.ua/ua/russia-will-pay/> (дата звернення: 05.09.2025)
49. Рудницький С. В. Громадські ради як інституціалізація суспільно-політичних інтересів національних меншин в Україні. Держава і право. 2010. № 47. С. 657–663.
50. Рух ЧЕСНО. Офіційний сайт. URL: <https://www.chesno.org/> (дата звернення: 05.09.2025)
51. Рябов С. С. До проблеми визначення поняття «громадянське суспільство». Наукові записки НаУКМА. Спеціальний випуск: у двох частинах. Частина 1. 2002. С. 258–260.
52. Сердюк А. Примирення довжиною в роки: які базові принципи реінтеграції Балкан та що не спрацювало (інтерв'ю). Вільне радіо. 2023. URL: <https://freeradio.com.ua/prymyrennia-dovzhynoiu-v-roky-iaki-bazovi-pryntsyipy-reintehratsii-balkan-ta-shcho-ne-spratsiuvalo-interv-iu/> (дата звернення: 06.09.2025)
53. Сидоренко С. Хто зірвав електронне декларування статків: хронологія та документи. Європейська правда. 2016. URL: <https://www.eurointegration.com.ua/articles/2016/08/14/7053339/> (дата звернення: 05.09.2025)
54. Статистика: 89% громадських організацій не здали річну фінансову звітність за 2024 рік. Оновлено. Опендатабот. 2025. URL: <https://opendatabot.ua/analytics/foundation-go-financial-reports-2025> (дата звернення: 05.09.2025)
55. Тягнирядно Л. Чим живе громадянське суспільство протягом двох років війни – дослідження. Зміна. 2024. URL: <https://zmina.info/articles/chym->

[zhyve-gromadyanske-suspilstvo-protyagom-dvoh-rokiv-vijny-doslidzhennya1/](#) (дата звернення: 05.09.2025)

56. Уманська О. Волонтерство в Україні. URL: <https://uwcfoundation.com/ua/blagotvoritelnost-v-ukraine/volonterstvo-v-ukraini> (дата звернення: 06.09.2025)

57. Участь громадянського суспільства у відновленні України. Аналітичне дослідження. 2023. URL: <https://www.chathamhouse.org/sites/default/files/2023-09/2023-06-15-giving-civil-society-stake-ukraines-recovery-lutsevych-ukrainian.pdf> (дата звернення: 06.09.2025)

58. Чим пам'ятна десята річниця революція гідності. ЦПД. 2023. URL: <https://cpd.gov.ua/articles/chym-pam%CA%BCyatna-desyata-richnyczya-revoluyucziya-gidnosti/> (дата звернення: 05.09.2025)

59. Чорнописька В. Громадянське суспільство як проблемна категорія філософсько-правового дискурсу. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Серія: Юридичні науки. 2019. № 22. С. 115–122.

60. Шак Р. Філософсько-правовий концепт дефініції «громадянське суспільство»: сучасні наукові підходи. С. 122–129. URL: <https://science.lpnu.ua/sites/default/files/journal-paper/2019/nov/19894/shak.pdf> (дата звернення: 05.09.2025)

61. Шак Р. Філософсько-правові засади моделі громадянського суспільства в теоретичних концепціях А. Грамші та Т. Парсонса. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Серія: Юридичні науки, 2020. № 4 (28). С. 148–153.

62. Шаповалова А. М. Роль громадянського суспільства в політичному розвитку України під час російсько-української війни. Український соціум: політико-психологічний вимір зміни у 45 поколінь: зб. наук. праць. Матеріали Всеукр. наук.-практ. конф., м. Київ, 15 груд. 2023 р. за ред. Ю. Ж. Шайгородського. Інститут політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф.

Кураса НАН України. Київ–Ніжин: Видавець Лисенко М. М., 2023. 304 с. С. 147–152.

63. Що відомо про масштаби корупції на гуманітарній допомозі, що надходить в Україну? Антикорупційний штаб. 2023 URL: <https://shtab.net/articles/view/shho-vidomo-pro-masshtabi-korupciji-na-gumanitarni/> (дата звернення: 05.09.2025)

64. Що таке громадянське суспільство, і яка роль у ньому належить правовій державі. URL: https://www.citizen.in.ua/photos/topic/f/20230607_125616_%D0%9F%D1%96%D0%B4%D1%80%D1%83%D1%87%D0%BD%D0%B8%D0%BA_%D0%A0%D0%BE%D0%B7%D0%B4%D1%96%D0%BB%204.4-1.pdf (дата звернення: 04.09.2025)

65. Що таке інститути громадянського суспільства та як вони пов'язані з громадськими радами? URL: <https://dsns.gov.ua/upload/1/2/3/9/7/2014-7-7-pam-cl-prav-gr.pdf> (дата звернення: 04.09.2025)

66. Agustsdottir T. Securing Iceland's digital future: A call for political action. Internet Policy Review. 2024. URL: <https://policyreview.info/articles/news/securing-icelands-digital-future/1791> (дата звернення: 05.09.2025)

67. Aristotle's Politics. URL: <https://www.bard.edu/library/arendt/pdfs/Aristotle-Politics.pdf> (дата звернення: 04.09.2025)

68. Bouckaert B. The Roots of our Liberties: On the Rise of Civil Society in the Medieval West. 2007. URL: https://www.researchgate.net/publication/265744877_The_Roots_of_our_Liberties_On_the_Rise_of_Civil_Society_in_the_Medieval_West (дата звернення: 04.09.2025)

69. Cicero M. T. Orations, The fourteen orations against Marcus Antonius. URL:

<https://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Perseus%3Atext%3A1999.02.0021>

(дата звернення: 04.09.2025)

70. Freedom in the World 2022. Ukraine. URL: <https://freedomhouse.org/uk/country/ukraine/freedom-world/2022> (дата звернення: 05.09.2025)

71. Górski E. Civil Society, Pluralism and Universalism Polish Philosophical Studies, VIII. The Council for Research in Values and Philosophy. 2007. 270 p. URL: <https://www.crvp.org/publications/Series-IVA/IVA-34.pdf> (дата звернення: 04.09.2025)

72. Michels S. Putting Ideas t Putting Ideas to Work: A Pr ork: A Practical Intr actical Introduction t oduction to Political olitical Thought. 2009. . Political Studies Review. Vol. 7(1). URL: https://digitalcommons.sacredheart.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1031&context=gov_fac (дата звернення: 04.09.2025)

73. Pietrzak E. Civil Society: Ideas, Interpretations, Transgressions. Routledge. 2024. URL: https://www.researchgate.net/publication/381785917_Civil_Society_Ideas_Interpretations_Transgressions (дата звернення: 04.09.2025)

74. Zarembo K. Civil society and sense of community in Ukraine: from dormancy to action. European Societies. 2024. Vol. 26 (2). P. 203–229. URL: <https://direct.mit.edu/euso/article/26/2/203/127346/Civil-society-and-sense-of-community-in-Ukraine> (дата звернення: 05.09.2025)